

До реєстр. № 15150 від 09.04.2026
Народні депутати України
Р. Стефанчук та інші

ВИСНОВОК **на проєкт Цивільного кодексу України**

Згідно з п. 2 пояснювальної записки до проєкту, його метою визначена «рекодифікація та системне оновлення приватного (цивільного) права України шляхом ухвалення нового Цивільного кодексу України як цілісного, внутрішньо узгодженого та ефективного кодифікованого акта. Проєкт спрямований на формування сучасної нормативної основи для регулювання приватних відносин, що відповідає викликам ХХІ століття (цифровізація, розвиток нових економічних моделей, трансформація майнового обігу, ускладнення договірних та недоговірних конструкцій, транскордонність відносин) та забезпечує належний рівень юридичної визначеності, справедливості, ефективного захисту цивільних прав та інтересів».

Крім зазначеного, проєкт ЦК (далі – проєкт) «має на меті створити зрозумілий та прогнозований приватноправовий режим для фізичних осіб і бізнесу, який, з одного боку, розширює простір приватної автономії та свободи договору, а з другого – містить належні запобіжники проти зловживань, дисбалансів та недобросовісної поведінки, забезпечуючи баланс інтересів учасників приватних відносин, захист слабшої сторони у типових ситуаціях асиметрії та ефективні юридичні способи відновлення порушених прав».

Для цього у проєкті, відповідно до п. 2 пояснювальної записки до нього, забезпечено виконання таких завдань як:

1) проведення системної рекодифікації приватного права та підвищення якості кодифікованого регулювання, яке полягає у забезпеченні внутрішньої узгодженості Кодексу, усуненні дублювання приписів і юридичних колізій, вдосконаленні та уніфікації термінології і категоріального апарату, встановленні прозорих міжінститутних зв'язків, а також узгодженні кодифікованих норм з практикою правозастосування та сучасною доктриною приватного права;

2) утвердження і послідовна реалізація засад приватного права, яке полягає у закріпленні розширеного і відкритого переліку засад цивільного законодавства (юридична рівність і недискримінація, приватна автономія, свобода договору, добросовісність, справедливість, розумність, заборона зловживання правом тощо) та забезпеченні їх реального регулятивного значення при тлумаченні, застосуванні та розвитку норм Кодексу;

3) модернізація юридичного статусу учасників приватних відносин і гарантій їхньої взаємодії, яке полягає у створенні узгоджених правил щодо участі фізичних та юридичних осіб у цивільному обороті, належного представництва та легітимації дій, а також врегулювання участі публічних утворень у приватних відносинах на засадах юридичної рівності та недискримінації, з чітким розмежуванням публічно- та приватноправових режимів;

4) підвищення ефективності та передбачуваності приватноправового обороту, яке полягає у запровадженні сучасних механізмів забезпечення стабільності майнового та договірної обігу, зменшенні транзакційних витрат, підвищенні стандартів юридичної визначеності у цивільних відносинах, а також забезпеченні можливості гнучкого налаштування приватноправових моделей з урахуванням автономії волі сторін;

5) підвищення гарантій захисту цивільних прав та правомірних інтересів, яке полягає в удосконаленні системи цивільно-правових способів захисту (відновлення становища, відшкодування, компенсація шкоди, реституційні механізми, припинення порушень, інші способи захисту), забезпеченні їх узгодженості та ефективності, а також підвищенні якості юридичних механізмів реагування на правопорушення та недобросовісну поведінку;

6) оновлення строкових механізмів та інструментів юридичної визначеності, яке полягає у формуванні послідовних і зрозумілих підходів до строків у приватних відносинах та до позовної давності як інструмента стабільності цивільного обороту, із запобіганням зловживанням та забезпеченням балансу прав кредитора і прав боржника;

7) гармонізація з європейськими правопорядками та уніфікаційними актами, яке полягає у наближенні українського приватного права до сучасних європейських стандартів, урахуванні європейських актів і рекомендацій (DCFR, PECL, PETL, принципів міжнародних комерційних договорів UNIDROIT), забезпеченні тотожності юридичних конструкцій, термінології та регулятивних підходів, що сприятиме інтеграції України до європейського юридичного простору та розвитку транскордонних приватних відносин;

8) відрядящення (дерадянізація) та модернізація понятійного апарату приватного права, яка полягає в усуненні термінологічних і концептуальних рудиментів, що відображають застарілу парадигму, формуванні сучасної категоріальної основи та методології приватного права, орієнтованої на приватну автономію, добросовісність, справедливість, домірність;

9) створення сприятливого юридичного середовища для економічного розвитку та інвестицій, яке полягає у підвищенні якості юридичного режиму власності, зобов'язань і майнового обігу, зміцненні довіри до приватноправових інститутів, забезпеченні прозорих та стабільних правил для підприємництва й інвестування, що є необхідною умовою сталого економічного відновлення та розвитку України).

Проект складається із дев'яти книг: книга перша «Загальна частина», книга друга «Право особисте», книга третя «Право речове»,

книга четверта «Право інтелектуальної власності», книга п'ята «Право зобов'язань», книга шоста «Право сімейне», книга сьома «Право спадкове», книга восьма «Право приватне міжнародне», книга дев'ята «Публічність прав цивільних». Прийняття проекту супроводжується визнання такими, що втратили чинність, Цивільного кодексу України (далі – ЦК), а також Сімейного кодексу України (далі – СК), Закону України «Про господарські товариства», Закону України «Про міжнародне приватне право», внесенням зміни до законів України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань», «Про електронну комерцію», «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги», «Про акціонерні товариства», «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» тощо.

Головне управління розглянуло проект у межах відведеного часу та зазначає, що підтримує його спрямованість на модернізацію, осучаснення правового регулювання цивільних відносин та його гармонізацію з законодавством ЄС. При цьому, позитивними, на нашу думку, виглядають:

- у книзі 1 «Загальна частина» проекту ідеї: щодо розширення і вдосконалення системи засад приватного права; включення до динаміки цивільних відносин їх зупинення та поновлення; вичерпності організаційно-юридичних форм юридичних осіб приватного права; вдосконалення інституту представництва тощо;

- у книзі 2 «Право особисте» ідеї: щодо визначення особистого права як невіддільного права, спрямованого на задоволення не лише фізичних і культурних, а й психічних, психологічних та інших нематеріальних потреб і правомірних інтересів особи; конкретизації змісту права фізичної особи на свободу природного існування; закріплення права на включення до таємниці кореспонденції електронних текстових і голосових повідомлень, зображень, аудіо- та відеоспілкування в месенджерах і соціальних мережах, під час використання цифрових сервісів тощо;

- у книзі 3 «Право речове» ідеї: щодо закріплення соціальної функції речових прав; добросусідства; чіткого переліку обмежених речових прав; презумпції належності права власності на віртуальний актив особі, яка відповідно до правил функціонування відповідної системи обігу віртуальних активів, правомірно контролює засоби доступу чи авторизації тощо;

- у книзі 4 «Право інтелектуальної власності» ідеї: щодо визначення статусу неоригінальних ІІІ-генерованих об'єктів як права особливого роду (*sui generis*)); регулювання комерційних таємниць та найменувань; розширення переліку та змісту особистих прав автора; визнання преспублікацій об'єктом суміжних прав тощо;

- у книзі 5 «Право зобов'язань» ідеї: щодо посилення захисту слабшої сторони у зобов'язанні; уточнення видів зобов'язань; встановлення обов'язку сторін зобов'язання співпрацювати в обсязі, необхідному для виконання зобов'язання, діяти добросовісно та відповідно до чесної ділової практики;

деталізації переддоговірних відносин; системного викладення питань цесії, переведення боргу, суброгації та суміжних конструкцій тощо;

- у книзі 6 «Право сімейне» ідеї: щодо регулювання сімейних відносин лише у тій частині, в якій це допустимо і можливо з точки зору інтересів їх учасників та інтересів суспільства з максимально можливим урахуванням інтересів дитини, непрацездатних членів сім'ї; визначення поняття «найкращі інтереси дитини»; врегулювання питань договору про юридичні наслідки розірвання шлюбу (розподіл батьківської відповідальності, аліменти, поділ майна, утримання подружжя); запровадження інституту «батьківської відповідальності» тощо;

- у книзі 7 «Право спадкове» ідеї: щодо деталізації права заповідача на покладення на спадкоємця інших обов'язків, зокрема, його права визначити в заповіті особу опікуна (піклувальника) для своєї малолітньої, недієздатної (неповнолітньої, обмеженої у цивільній дієздатності) дитини, тощо яке враховуватиметься під час ухвалення органом опіки та піклування чи судом рішення про призначення опікуна (піклувальника); встановлення заповідального розпорядження щодо домашніх тварин; врегулювання управління спадщиною через договір тощо;

- у книзі 8 «Право приватне міжнародне» ідеї: щодо уніфікації підходів до визначення застосовного права, юрисдикції та визнання іноземних рішень; визначення спеціальних правил захисту слабшої сторони у зобов'язаннях (споживача, працівника); деталізації колізійних правил щодо речових прав на нерухомість і рухоме майно, а також окреме врегулювання прив'язки щодо цінних паперів, безготівкових коштів та віртуальних активів тощо;

- у книзі 9 «Публічність прав цивільних» ідеї: приватноправової моделі довіри до публічних даних; відкритості доступу до реєстрової інформації без необхідності обґрунтовувати інтерес; виключення можливості договірною блокування формальних вимог публічності тощо.

Водночас вважаємо за доцільне висловити такі зауваження та пропозиції щодо окремих положень проекту.

Зауваження щодо книги 1 «Загальна частина»

Як зазначено у п. 3 пояснювальної записки до проекту, «проект книги першої закладає оновлену, модерну архітектуру загальної частини приватного права: чітко формулює приватноправову природу регулювання, посилює роль засад, розширює інструментарій захисту прав, модернізує статус фізичної особи (зокрема дитини, споживача, професіонала), впроваджує більш структуровану модель юридичних осіб і корпоративних відносин, а також оновлює договірно-правочинний блок (тлумачення, недійсність, фrawdаторні конструкції, представництво, позовна давність). Такий підхід забезпечує внутрішню узгодженість загальної частини та її придатність до застосування у всіх книгах Кодексу та у спеціальному законодавстві».

Для цього у вказаній книзі визначаються: джерела та засади приватного права; джерела цивільного законодавства; динаміка цивільних прав та обов'язків; способи захисту цивільних прав та правомірних інтересів; правовий статус суб'єктів цивільного права та засади їх діяльності; договори та інші правочини, представництво; строки і терміни, позовна давність.

Щодо низки положень вказаної книги слід зазначити наступне.

1. Окремі положення потребують уточнення з метою забезпечення належного рівня правової визначеності. Зокрема.

1.1. Проектом визначається, що «відносини є приватними, якщо їхній публічний характер не визначений законом або не впливає з суті відносин. Цей Кодекс та інші джерела приватного права не застосовують до майнових відносин публічного характеру, якщо іншого не визначено законом» (ст.1 проекту).

Водночас запропонований підхід не містить чітких критеріїв розмежування приватно- та публічно-правових відносин, унаслідок чого залишається невизначеним, які саме відносини слід відносити до приватно-правових, а які до публічно-правових.

1.2. У проекті як самостійні поняття одночасно використовуються терміни «приватний» (приватні відносини, джерела приватного права, засади приватного права, тощо) та «цивільний» (цивільне законодавство, цивільні права та обов'язки тощо). Разом з цим проект не містить чіткого розмежування між цими поняттями та не визначає їх співвідношення.

Зокрема, якщо визначення «приватних відносин» надається у ст. 1 проекту, то визначення «цивільних» у проекті відсутнє, що ускладнює розуміння меж між відповідними сферами. Так само чітко не визначено у проекті і співвідношення між поняттями «приватне» та «цивільне». У зв'язку з чим, зокрема, залишається незрозумілим чи всі засади приватного права (ст. 3) одночасно є засадами цивільного права, а також те, чи можуть визначені у проекті засади цивільного права не збігатися із засадами приватного права.

1.3. У окремих положеннях проекту фактично ототожнюються поняття «право» та «законодавство». Зокрема, у ч. 1 ст. 1 Цивільний кодекс визнається джерелом приватного права, тоді як у ч. 2 ст. 4 - актом цивільного законодавства, що виглядає дискусійним, оскільки вказані поняття, як правило, розглядаються як різні. Причому, якщо «право» є поняттям об'єктивним, то «законодавство» – суб'єктивно-об'єктивним, оскільки виникає в результаті цілеспрямованої діяльності відповідних уповноважених суб'єктів і тому включає, окрім об'єктивного, ще і суб'єктивний момент.

З огляду на це, використання терміну «право» для позначення нормативних актів («законодавства») може створювати правову невизначеність щодо системи джерел приватного права та ускладнювати коректне тлумачення відповідних положень.

1.4. У ст. 2 проекту суб'єктами приватних відносин визнаються фізичні особи та юридичні особи (далі разом – особи), а статус такого суб'єкта поширюється на державу Україна, Автономну Республіку Крим, територіальну

громаду, іноземну державу, інших суб'єктів публічного права у разі їхньої участі у приватних відносинах. Однак при цьому не враховується, що згідно з ст. 402 проекту суб'єктом права власності, а, отже, і суб'єктом приватних відносин, є також Український народ, об'єктами права власності якого є земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які є наявними в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони¹ тощо.

Така неузгодженість створює правову невизначеність щодо кола суб'єктів приватних відносин та статусу Українського народу як суб'єкта права власності у приватно-правовому вимірі.

2. Згідно з п. 7 ч. 2 ст. 3 проекту до загальних засад приватного права належить «неприпустимість свавільного втручання у сферу приватного життя людини». Звертаємо увагу на необхідність врахування у цьому приписі ст. 32 Конституції України, згідно з якою ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України.

Крім цього, із п. 5 ч. 2 ст. 3 проекту не достатньо чітко простежується, яким чином така засада приватного права як добросовісність (*bona fides*) співвідноситься з тим, що приватні відносини регулюють з урахуванням доброзвичайності (*boni mores*) (ст. 6 проекту).

3. У ч. 1 ст. 11 проекту визначається, що «цивільні права і обов'язки можуть виникати, їх може бути змінено, зупинено, поновлено, припинено на підставі юридичних фактів, з якими цей Кодекс та/або інше джерело приватного права пов'язує відповідні юридичні наслідки». Водночас таке положення дещо звужує підстави виникнення цивільних прав та обов'язків, оскільки згідно з чинною редакцією ч. 1 ст. 11 ЦК «цивільні права та обов'язки виникають із дій осіб, що передбачені актами цивільного законодавства, а також із дій осіб, що не передбачені цими актами, але за аналогією породжують цивільні права та обов'язки».

4. У ч. 2 ст. 14 проекту зазначено, що «особа має здійснювати свої цивільні права добросовісно та у спосіб, що не суперечить її попереднім заявам або поведінці (*venire contra factum proprium*)». Поширення зазначеного принципу на немайнові відносини фізичних осіб потребує додаткового обґрунтування з огляду на межі допустимого втручання у сферу приватної автономії, оскільки такий принцип зазвичай застосовується до суб'єктів підприємництва та інших учасників підприємницьких відносин, а не до фізичних осіб у їх відносинах між собою.

5. У п. 3 ч. 2 ст. 25 проекту встановлюється, що до збитків відносяться витрати, які особа здійснила з метою запобігання виникненню загрози завдання їй майнової шкоди (превентивні витрати). Проте, на нашу думку, для уникнення можливих злоуплживань було б доцільним уточнити, що: такі витрати повинні бути розумними і співмірними потенційній шкоді; особа має довести реальність

¹ - Зазначимо, що зазначене положення фактично відтворюють зміст ч. 1 ст. 13 Конституції України.

загрози та причинний зв'язок між витратами і її усуненням; компенсація допускається лише за наявності об'єктивної небезпеки, а не абстрактного ризику.

6. Використання у ст. 35 проекту та інших положеннях проекту терміну «осідок» як основного поняття для позначення місця проживання фізичної особи, не враховує, що у ст. ст. 24, 33, 67 Конституції щодо громадянина вживається поняття «місце проживання».

7. Згідно з ч. 1 ст. 49 проекту «фізичну особу суд може визнати безвісно відсутньою, якщо протягом одного року в її осідку (місці проживання) немає відомостей про її *місце перебування*». У зв'язку з цим звертаємо увагу на необхідність визначення змісту поняття «місце перебування» фізичної особи.

8. У ч. 1 ст. 58 проекту визначається, що фізична особа з повною цивільною дієздатністю має право на провадження підприємницької діяльності, не забороненої законом. Однак слід зауважити, що у проекті визначення поняття «підприємницька діяльність» не надається, що може ускладнити реалізацію відповідних приписів.

Частиною 2 ст. 58 проекту пропонується встановити, що для здійснення підприємницької діяльності фізична особа має право на ведення фермерського господарства з підстав і порядком, встановлених законом. З позицій системності приватно-правового регулювання, на нашу думку, не видається доцільним акцентування уваги лише на одній формі реалізації підприємницької діяльності. До того ж це створює можливості для неоднозначного тлумачення відповідного припису, зокрема створюється враження, що здійснення підприємницької діяльності фізичною особою у сільському господарстві дозволяється лише у вигляді ведення фермерського господарства.

9. У ч. 2 ст. 72 проекту передбачається, що «опікуном або піклувальником може бути повнолітня дієздатна фізична особа, яка має громадянство України та постійно проживає в Україні».

Однак при розгляді цього питання доцільно взяти до уваги, що у ст. 41 проекту визначено, що повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцятирічного віку і працює за трудовим договором, а також неповнолітній дитині, яку записано як матір або батька дитини.

При цьому «надану фізичній особі повну цивільну дієздатність поширюють на всі цивільні права і цивільні обов'язки» (ч. 4 ст. 41 проекту), тобто, і на можливість бути опікуном чи піклувальником іншої фізичної особи. Зокрема, це стосується випадків, коли фізична особа, якій по досягненню шістнадцяти років було надано повну цивільну дієздатність, бажає взяти опіку/піклування над молодшим братом чи сестрою, які стали сиротами чи залишилися без піклування батьків, що, у свою чергу, дозволить запобігти потраплянню таких дітей в систему інституційного догляду та виховання, а також сприятиме збереженню сімейних, родинних зв'язків таких осіб.

Крім цього, доцільно враховувати, що опіки, піклування можуть потребувати не лише громадяни України, а інші особи, в тому числі діти, які на законних підставах проживають в Україні, але не мають громадянства України.

При цьому, відповідно до положень ч. 4 ст. 72 проекту «Опікуна або піклувальника призначають *переважно з числа осіб, що перебувають у сімейних, родинних відносинах з фізичною особою*, над якою встановлюють опіку або піклування, з урахуванням можливості особи виконувати обов'язки опікуна або піклувальника». Тобто у запропонованій конструкції ч. 2 ст. 72 проекту особи, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах з особою (наприклад, малолітньою дитиною), проживають на її території на законних підставах, але не мають громадянства України позбавляються права бути опікуном або піклувальником дитини чи повнолітньої особи, з якою вона перебуває у сімейних, родинних відносинах.

10. Згідно з ст. 89 проекту ветерани війни, члени їхніх сімей, члени сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України, *інші демобілізовані особи* мають право на підтримку від фахівця із супроводу ветеранів війни і демобілізованих осіб у порядку та на умовах, визначених статтею 88 цього Кодексу, якщо іншого не встановлює закон.

У даному контексті варто зауважити, що супровід зазначених вище категорій осіб фактично є соціальною послугою, правове регулювання якою здійснюється на підставі Закону України «Про соціальні послуги». Принагідно зазначимо, у проекті «Кодексу України про захист державності, незалежності та статус захисників держави», який поданий на розгляд до Верховної Ради України Кабінетом Міністрів України 28.11.2025 (реєстр № 14265), передбачається регламентувати питання супроводу ветеранів/ветеранок, членів їх сімей, членів сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України, який здійснюватиметься *фахівцем із супроводу*, службами супроводу у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Крім цього, у проекті Закону України «Про фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб» (реєстр. № 14014 від 05.09.2025) пропонується визначити організаційно-правові засади діяльності фахівців із супроводу ветеранів та демобілізованих осіб.

Звертаємо також увагу на *невизначеність* при включенні до переліку осіб, які мають право на підтримку фахівцем із супроводу ветеранів війни і демобілізованих осіб, такої категорії як «інші демобілізовані особи».

11. Варто також зазначити, що підстави припинення опіки та піклування, визначені у ст. ст. 86, 87 проекту, за невеликою відмінністю, загалом мають бути тотожними. У цьому зв'язку, перелік підстав припинення (ст. 87) піклування виглядає неповним, зокрема, у ньому відсутня така обставина як передання батькам підопічної дитини.

12. У ч. 1 ст. 103 проекту пропонується встановити, що осідком (місцезнаходженням) юридичної особи є фактичне місце провадження діяльності або *розташування офісу, з якого нею керують*. Запропоноване формулювання не відповідає принципу правової визначеності, оскільки не містить критеріїв, за якими можна відмежовувати місце «керування» від інших місць провадження діяльності юридичної особи. До того ж в умовах цифровізації

та поширення дистанційної роботи «місце, з якого керують» може змінюватися щотижня або бути розподіленим між декількома одночасно.

13. Частиною 3 ст. 107 проекту встановлено, що до складу органів управління товариства не може бути обрано осіб, визнаних за рішенням суду винними у завданні збитків товариству своєю поведінкою, зокрема збитків, що виникли внаслідок невиконання такими особами своїх обов'язків. Пропонуємо виключити запропоноване уточнення «зокрема збитків, що виникли внаслідок невиконання такими особами своїх обов'язків», адже його зміст охоплюється загальним поняттям поведінки, що призвела до завдання збитків.

14. Частина 1 ст. 114 проекту передбачає, що якщо здійснення мети діяльності установи стало неможливим або суперечить доброзвичайності, відповідний *орган державної влади може звернутися до суду із заявою про визначення іншої мети діяльності установи* за погодженням з органами управління установою. Звертаємо увагу, що запропоноване формулювання містить ризики, пов'язані з нечіткістю критеріїв, потенційним зловживанням дискреційними повноваженнями з огляду на таке.

По-перше, доброзвичайність (*boni mores*) є принципом, що базується на загальноновизнаних, *давно сформованих моральних та етичних* уявленнях суспільства. Якщо мета установи була законною і узгоджувалася з доброзвичайністю на момент її створення та реєстрації, за таких умов вбачається сумнівним припущення, що *ці звичаї* з часом можуть стати підставою для примусової зміни мети. Зміна суспільних інтересів (публічний елемент) є об'єктивним критерієм, але посилення на *boni mores* (елемент приватного права, що існує постійно) вказує на внутрішній конфлікт у нормі.

По-друге, надання органу державної влади права звертатися до суду із заявою про визначення іншої мети становить ризик перевищення дискреції. Фактично, йдеться про втручання у внутрішню діяльність установи, визначаючи, чим вона повинна займатися.

За цих умов альтернативним шляхом реалізації вирішення зазначеної проблеми може бути повідомлення установи про необхідність приведення її мети діяльності до вимог чинного законодавства.

15. Частина 1 ст. 115 проекту передбачає, що юридична особа припиняється внаслідок передання всього її майна, прав та обов'язків іншим юридичним особам - правонаступникам (через злиття, приєднання, поділу) або її ліквідації. На відміну від чинної редакції ч. 1 ст. 104 ЦК, у якій визначено, що «юридична особа припиняється в результаті *реорганізації* (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або ліквідації». Слід зазначити, що дискусійним видається заміщення категорії «реорганізація» формулюванням «передання всього майна, прав та обов'язків іншим юридичним особам - правонаступникам», оскільки термін «реорганізація» є усталеним у законодавстві та широко використовується в ньому. Зокрема, ч. 6 ст. 14 Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» передбачає, що майно, права та обов'язки

підприємства, яке припиняється у шляхом реорганізації, переходять до правонаступників, за винятком права господарського відання та права оперативного управління майном усіх форм власності.

16. Окремі приписи проекту можуть розглядатися як такі, що регулюють податкові відносини. Зокрема, йдеться про проведення податкових перевірок та подання податкової звітності (ч. 7 ст. 124), визначення платника податку, обов'язків платника податків (ч. 4 ст. 504, ч. 3 ст. 511, ч. 6 ст. 805), що не належить до предмету регулювання проекту. У цьому контексті звертаємо увагу, що «Податковий кодекс України регулює відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів, зокрема визначає вичерпний перелік податків та зборів, що справляються в Україні, та порядок їх адміністрування, платників податків та зборів, їх права та обов'язки, компетенцію контролюючих органів, повноваження і обов'язки їх посадових осіб під час адміністрування податків та зборів, а також відповідальність за порушення податкового законодавства» (п. 1.1 його ст. 1). До того ж слід врахувати, що зазначені відносини за своєю природою є публічними, а не приватними.

17. У ст. 129 проекту передбачається поширення положень щодо корпоративних прав підприємницьких товариств на підприємницькі кооперативи (їх членів). Проте при цьому не враховується, що ця стаття входить до складу на §1 «Корпоративні товариства», дія якого поширюється лише на повні товариства, командитні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю або акціонерні товариства (ч. 2 ст. 126 проекту).

Крім цього, у ч. 6 ст. 129 проекту передбачено, що корпоративні права (усі сукупно або окремі з них) можуть бути передані третій особі з дотриманням обмежень, визначених законом або установчим документом. Водночас слід звернути увагу, що передання різним особам окремих елементів корпоративних прав - права на отримання дивідендів, з одного боку, та права на участь у загальних зборах і голосуванні, з іншого може призвести до розбалансування системи корпоративного управління, виникнення суперечності між інтересами учасників.

18. Абзацом 2 ч. 3 ст. 130 проекту визначається, що корпоративний договір може встановлювати обов'язки його сторін, не визначені установчим документом підприємницького товариства та/або законом. Водночас у нормі відсутній запобіжник, аналогічний до того, що закріплений у Законі України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» (ч. 4 ст. 7) та Законі України «Про акціонерні товариства» (ч. 4 ст. 29). Згідно із зазначеними положеннями корпоративний договір, який покладає на учасників обов'язок голосувати відповідно до вказівок органів управління товариства, є нікчемним. Без цього запропонована редакція абз. 2 ч. 3 ст. 130 проекту дозволяє закріплення у договорі будь-яких обов'язків, що створює ризики зловживань та підриву автономії волевиявлення учасників.

19. В абз. 2 ч. 2 ст. 164 проекту передбачено, що акціонери, які не повністю оплатили акції, у випадках, зазначених у статуті, відповідають за зобов'язаннями товариства у межах неоплаченої частини вартості належних їм акцій. Звертаємо увагу, що згідно з *Законом України «Про акціонерні товариства»* (абз. 3 ч. 2 ст. 3) «акціонери, які не повністю оплатили акції, у випадках, визначених статутом акціонерного товариства, відповідають за зобов'язаннями товариства у межах неоплаченої частини номінальної вартості належних їм акцій». Водночас, прикінцеві та перехідні положення проекту не містять відповідних змін до названого Закону, які б узгодили зазначені норми.

20. Частиною 3 ст. 138 проекту передбачено, що «учасник повного товариства, який вийшов / виключений / вибув зі складу учасників товариства відповідно до частини першої статті 139 цього Кодексу, несе відповідальність за зобов'язаннями товариства, що виникли до моменту його виходу/ виключення /вибуття, рівною мірою з учасниками, що залишилися, протягом трьох років з дня затвердження звіту про діяльність товариства за рік, протягом якого він вибув вийшов/виключений/вибув зі складу учасників товариства». Зазначене положення доцільно узгодити з п. п. 1, 2 ч. 1 ст. 143 проекту, згідно з яким «повне товариство може ухвалити рішення про визнання учасника повного товариства таким, що вибув із його складу його учасників, у разі: 1) смерті учасника або оголошення його померлим – за відсутності спадкоємців. 2) ліквідації юридичної особи – учасника товариства, зокрема у зв'язку з визнанням її банкрутом.».

21. Згідно з ч. 2 ст. 188 проекту, «юридичну особу публічного права створюють для виконання суспільно значущих функцій *розпорядчим актом* Президента України, Кабінету Міністрів України, іншого органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, її фінансують за рахунок видатків відповідного бюджету». Однак зазначене положення не враховує положень ч. 3 цієї ж статті, згідно з якою «порядок створення, діяльності та припинення юридичної особи публічного права визначають Конституція України та закон» (а не ЦК) та ч. 2 ст. 92 проекту, відповідно до якої «цей Кодекс визначає порядок створення, організаційно-правові форми, юридичний статус, а також підстави і порядок припинення юридичних осіб приватного права». Таким чином, пропоновані положення ч. 2 ст. 188 проекту не є предметом регулювання ЦК.

Крім цього, у ч. 4 ст. 188 проекту передбачається, що «до юридичної особи публічного права можуть застосовувати приписи цивільного законодавства щодо юридичної особи приватного права, якщо іншого не визначено законом та не впливає із суті відносин». Однак при цьому не конкретизовано, у яких випадках і за яких умов до юридичної особи публічного права застосовується положення ЦК, якими регулюється діяльність юридичних осіб приватного права.

22. У ч. 1 ст. 189 проекту визначається, що у приватних відносинах держава, Автономна Республіка Крим, територіальна громада *діє як юридична особа публічного права*. Проте зазначене положення вимагає своєї конкретизації,

щодо того в яких саме цивільних відносинах держава, Автономна Республіка Крим, територіальна громада діє як юридична особа, враховуючи, зокрема, що згідно з ст. ст. 190-193 проекту у цивільних відносинах вони діють через відповідні органи, а не самі по собі як юридичні особи публічного права.

23. Стаття 197 проекту визначає, що об'єктами приватних відносин є *будь-які блага, що мають особисту та/або майнову цінність*. Однак формулювання «*будь-які блага*» виглядає надто широким за змістом. Зауважимо, що використання такої дефініції може призвести до включення у коло об'єктів приватних відносин явищ, які не здатні бути предметом цивільного обороту (наприклад, природні явища чи моральні стани). Крім того, зазначимо, що, зазвичай, об'єктом правовідносин визнається не «благо» взагалі, а юридично значиме благо, яке має: 1) особисту та/або майнову цінність; 2) прямо визначене законом як об'єкт цивільних прав; 3) здатне бути предметом правового регулювання.

Окремо зазначимо, що включення особистих благ до переліку об'єктів приватних відносин є сумнівним, адже життя, здоров'я, честь і гідність є об'єктами охорони, а не об'єктами цивільного обороту. Їх включення до одного ряду з речами, грошима чи послугами створює концептуальну змішуваність майнових і немайнових цінностей.

Варто також зазначити про доцільність виділення у окремі об'єкти цивільного права у ст. 197 проекту тіла людини, його частин, анатомічних матеріалів, оскільки згідно з ч. 2 ст. 199 проекту вони не можуть бути речами, а також тварин, які також не можуть бути речами згідно з ч. 3 ст. 199 проекту.

24. У проекті відсутні норми, які регулюють усну та письмову форми правочинів та перелік правочинів, які належить вчиняти тільки у письмовій формі (ст. ст. 206-208 чинного ЦК). Звертаємо увагу, що, на нашу думку, таке виключення несе певні ризики для цивільного обороту та захисту прав учасників правовідносин. Крім цього, воно може призвести до значних проблем у правозастосуванні, збільшення правової невизначеності та судових спорів. Визначення вимог щодо форми правочинів забезпечує стабільність цивільних правовідносин та захист прав громадян. Відсутність чітких вимог до форми правочинів ускладнить доведення факту їх укладення та змісту, що створює ризики зниження рівня захисту прав учасників цивільних відносин.

25. Згідно з ч. 2 ст. 250 проекту «фіктивний договір може бути визнано недійсним». У цьому приписі пропонуємо уточнити, хто саме має визнавати такий договір фіктивним.

26. Стаття 259 проекту розширює коло законних представників і дозволяє їм діяти навіть тоді, коли особа має право й можливість самостійно захищати свої інтереси. Зокрема, у ч. ч. 2, 3, 6 цієї статті передбачається, що «повнолітні син, дочка мають право звернутися за захистом цивільних прав та/або правомірних інтересів своїх непрацездатних батьків як їхні законні представники, без спеціального уповноваження, навіть якщо відповідно до закону непрацездатні батьки мають право звернутися за таким захистом. ... У випадках, визначених

цим Кодексом, сестра, брат, мачуха, вітчим, баба, дід мають право звернутися до органу опіки та піклування або до суду для захисту цивільних прав та/або правомірних інтересів малолітніх, неповнолітніх або повнолітніх непрацездатних брата, сестри, пасинка, падчерки, внука, онуки як їхні законні представники, без спеціального уповноваження». Однак надання законним представникам права діяти незалежно від волі особи, законним представником якої він є, може призвести до конфлікту між волею особи та діями її представника. У зв'язку з цим виглядає доцільним внесення до цієї статті відповідні уточнення.

Крім цього, у цій статті (на відміну від чинної ст. 242 ЦК) у перелік законних представників малолітніх та неповнолітніх дітей не виключенні усиновлювачі. На нашу думку, зазначена пропозиція виглядає сумнівною з точки зору забезпечення гарантій прав дітей і сімей.

Зокрема, це створює ризик, що усиновлювачі можуть бути позбавлені чітко визначеного статусу у порівнянні з біологічними батьками, як представники своїх дітей. У цьому контексті звертаємо увагу й на положення міжнародних Конвенцій, які визначають, що усиновлювачі є законними представниками дітей. Зокрема, у ч. 1 ст. 11 Європейської конвенції про усиновлення дітей встановлюється, що «внаслідок усиновлення дитина стає повноправним членом сім'ї усиновлювача (усиновлювачів) і має стосовно усиновлювача (усиновлювачів) та його або їхньої сім'ї такі самі права й обов'язки, як і діти усиновлювача (усиновлювачів), батьківство яких встановлено законом».

У ч. 5 ст. 259 проекту визначається, що «прийомні батьки і батьки-вихователі дитячого будинку сімейного типу є законними представниками малолітніх та неповнолітніх дітей-сиріт і дітей, що їх позбавлено батьківського піклування, які перебувають під їхньою опікою (піклуванням)». На наш погляд, у зазначеній статті проекту мають бути враховані також і норми ст. 30¹ Закону України «Про охорону дитинства», згідно з якими патронатні вихователі у визначених законом випадках можуть бути законними представниками дітей, влаштованих до патронатних сімей. Це зауваження стосується й інших аналогічних положень проекту.

27. В абз. 3 ч. 1 ст. 265 проекту пропонується зазначити, що «представник зобов'язаний невідкладно повідомити про наявні в нього представницькі повноваження спадкоємців довірителя, а за їх браком – орган опіки та піклування за останнім осідком (місцем проживання) довірителя, і надати звіт про вчинені ним за довіреністю правочини та/або вчинені інші юридично значимі дії». Однак встановлення обов'язку надання звіту спадкоємцям або органу опіки «невідкладно» не враховує, що представник може і не знати про смерть особи, яку він представляє, а також про те, хто саме є спадкоємцями цієї особи.

28. Частина 1 ст. 271 проекту передбачає, що «строк, визначений у тижнях, місяцях або роках, починається з першої години дня, наступного після календарної дати, або з моменту настання події, з якою пов'язано його початок, і є закінченим після спливу останньої години останнього дня строку, безвідносно

до того, чи цей день збігається з днем тижня або датою початку строку». Проте, на нашу думку, такий підхід не дозволяє чітко визначити з якого моменту починається перебіг строку (з початку першої години чи з її останньої хвилини). Крім того, вираз «з першої години дня» можна тлумачити також як «з 13:00».

29. Частиною 1 ст. 272 проекту встановлено, що «якщо в надісланому особі документі встановлено період, протягом якого адресат повинен надати відповідь або вчинити інші дії, але не зазначено, коли цей період буде розпочато, строк обчислюють, якщо немає інших вказівок, з моменту, коли адресат отримав документ». Варто зазначити, що якщо відлік починати з моменту отримання документа (не з наступного дня), виникає проблема: у випадку доставки документа до державного органу о 17:58 (за 2 хвилини до завершення робочого дня) фактично на розгляд залишається на один день менше, оскільки перебіг строку починається одразу. З огляду на зазначене, пропонуємо встановити початок перебігу строку з наступного дня після отримання документа.

30. У ч. 7 ст. 275 проекту передбачається встановлення тридцятирічного строку позовної давності для вимог про відшкодування шкоди, завданої замовникові протиправними діями підрядника за договором будівельного підряду, які призвели до руйнувань або аварій. На нашу думку, таке положення є дискусійним з огляду на те, що встановлення 30-річного строку створює істотний дисбаланс, порушує диференційований підхід у системі позовної давності, адже у ЦК (як у новому ЦК так й у чинному) строк позовної давності становить три роки, спеціальні строки у більшості випадків коливаються від одного до десяти років. Крім цього, встановлення настільки тривалого строку позовної давності може призвести до тривалої правової невизначеності щодо статусу об'єктів капітального будівництва. Звертаємо також увагу, що відповідно до Принципів міжнародних комерційних договорів УНІДРУА (ч. 2 ст. 10.2.) передбачено, що максимальний строк позовної давності складає десять років.

31. У ст. 278 проекту пропонується визначити різний момент початку перебігу позовної давності. Так, перебіг загальної позовної давності починається з моменту завершення календарного року, в якому особа дізналася або могла дізнатися про порушення свого цивільного права та/або правомірного інтересу і про особу, яка його порушила (ч. 1). Водночас перебіг спеціальної позовної давності починається з дня, коли особа дізналася або могла дізнатися про порушення свого цивільного права та/або правомірного інтересу і про особу, яка його порушила, якщо іншого не визначено законом (ч. 2).

Зауважимо, що різні підходи для загальної та спеціальної позовної давності створюють ситуації, коли для схожих за змістом вимог початок перебігу обчислюватиметься по-різному. Зазначене положення також не враховує положення Принципів міжнародних комерційних договорів УНІДРУА, у ч. 1 ст. 10.2 яких визначено, що строк позовної давності починає спливати з дня наступного за днем, коли кредитор дізнався або повинен був дізнатися про факти, внаслідок яких його право може бути здійснене.

32. У ст. 281 проекту розширюється перелік підстав переривання позовної давності. Зокрема, позовна давність переривається у випадку, коли нотаріусом вчинено виконавчий напис (п. 5 ч. 2 цієї статті проекту). Проте виконавчий напис нотаріуса за своєю природою є виконавчим документом, який ґрунтується на попередньому визнанні заборгованості як «безспірної» та лише відкриває можливість примусового виконання. Отже, виконавчий напис нотаріуса за своєю правовою природою не є аналогом судового позову, а тому, на нашу думку, не може вважатися самостійною підставою для переривання позовної давності.

33. Згідно з ч. 2 ст. 282 проекту «якщо суд залишив без розгляду позов, пред'явлений у кримінальному провадженні, час від дня пред'явлення позову до набрання чинності судовим рішенням, згідно з яким позов залишено без розгляду, не зараховують до позовної давності».

Пропонуємо формулювання «набрання чинності судовим рішенням» у цьому приписі замінити на «набрання судовим рішенням законної сили», який використовується, зокрема, у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» (ст. 13) та відповідних процесуальних кодексах.

Це зауваження стосується й інших аналогічних положень проекту.

Зауваження щодо книги 2 «Право особисте»

Як зазначено у п. 3 пояснювальної записки до проекту, «проект книги другої формує модерну, антропоцентричну підсистему приватного права: особисті права подані не як декларативний перелік, а як практичний набір юридичних можливостей і засобів захисту, придатних до застосування в умовах сучасного суспільства (у тому числі цифрового). Ключовий акцент – на автономії людини (тілесній, психічній, психологічній), на захисті особистої сфери та комунікацій, на превентивному припиненні небезпечної поведінки, а також на перенесенні до Цивільного кодексу реально затребуваних конструкцій репутаційного та інформаційного захисту. Паралельно законопроект коректно «підтягує» особисті права юридичних осіб у випадках, якщо це відповідає природі таких благ (таємниця кореспонденції, професійна/комерційна таємниця, цифрова приватність), що є критично важливим для сучасного цивільного обороту».

Для цього у зазначеній книзі визначаються: загальні приписи про особисті права; особисті права, що забезпечують: природне існування фізичної особи; соціальне буття фізичної особи; поінформованість фізичної особи; особистий простір (приватність) фізичної особи; свободу соціального буття фізичної особи; особисті права юридичної особи.

Щодо окремих положень вказаної книги слід зазначити наступне.

1. У книзі невизначений зміст ряду термінів, що може ускладнити реалізацію приписів, в яких вони використовуються. Зокрема, у ньому не розкривається, що мається на увазі під: «добрим іменем померлої

особи»/«добрим іменем померлої фізичної особи» (п. 6 ч. 3 ст. 309, ч. ч. 1, 3 ст. 325); «аватаром» (ч. 1 ст. 321); «об'єктивуванням у матеріальній формі» (ч. 4 ст. 332); «інструментами кібергігієни» (ч. 4 ст. 336); тощо.

2. У ч. 2 ст. 288 проекту визначається, що «особа може надавати згоду на використання свого особистого блага іншими особами, якщо це не суперечить Конституції України, цьому Кодексу та/або іншому закону, *доброзвичайності*, а також сутності та призначенню такого особистого блага. Особа може відкликати надану згоду на використання свого особистого блага, якщо іншого не визначено Конституцією України, цим Кодексом та/або іншим законом або договором». Позитивно оцінюючи надання особі, яка надала згоду на використання свого особистого права, права вимагати припинити таке використання, звертаємо увагу на невирішеність деяких важливих питань щодо реалізації цього права. Зокрема, неврегульованими залишаються питання: чи має особа компенсувати витрати іншої сторони у разі відкликання згоди; чи поширюється відкликання лише на майбутнє використання, чи також зобов'язує припинити вже розпочаті чи публічно реалізовані дії; чи допускається договірне обмеження права на відкликання і в яких межах. Щодо виразу «доброзвичайність» («*boni mores*»), зауважимо таке. Дослідниками римського приватного права зазначається, що у доступних джерелах його визначення не міститься. Доступні джерела вказують, що ядро «*boni mores*» становили такі цінності як «почуття обов'язку й природна прихильність до богів, батьків чи близьких родичів, повага або пошана, якою користується людина в суспільстві, а також вроджене відчуття сорому»². При цьому у сучасному праві похідні поняття існують, здебільшого, в межах договірного права і вимагають відповідності правочинів добрим звичаям або моральним засадам³. Враховуючи наведене, включення цього поняття у ЦК щодо особистих прав виглядає дискусійним.

3. У ч. 2 ст. 294 проекту недостовірною інформацією пропонується вважати інформацію, «що не відповідає дійсності та/або викладена неправдиво». У той же час, у новелах не наведено ані критеріїв оцінювання такої невідповідності або ж неправдивості, ані суб'єктів відповідного оцінювання такої недостовірності. У цьому контексті привертає увагу підхід до визначення відомостей, які не відповідають дійсності, у ч. 1 ст. 43 Закону України «Про медіа», які деталізуються як такі, що «викладені неповно чи неточно».

4. Положення ст. 303 «Право на здоров'я» проекту не у повній мірі узгоджуються з чинними нормами законодавства, зокрема з Основами законодавства про охорону здоров'я (далі – Основи). Так, наприклад, ч. 1 ст. 303 проекту передбачається, що «Фізична особа має невіддільне право на здоров'я». Проте, у преамбулі Основ закріплено, що «кожна людина має природне невід'ємне і непорушне *право на охорону здоров'я*».

² Zimmerman R. The Law of Obligations/ Roman Foundations of the Civilian Tradition. Oxford University Press, 1996. P. 711.

³ Там само, P. 713-715.

Крім того, вважаємо, що є дискусійним питання закріплення права фізичної особи саме на здоров'я, адже, попри використання схожих назв даного права у міжнародних документах (прим. – наприклад, ст. 12 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, в якій йдеться про «право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я»), у Конституції України йдеться саме про «право на охорону здоров'я» (ст. 49).

Принагідно зауважимо, що ч. 2 ст. 303 проекту, відповідно до якої «Охорону здоров'я фізичної особи забезпечує система заходів, спрямованих на збереження та/або відновлення фізіологічних, психічних, психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності фізичної особи за максимально біологічно можливою індивідуальною тривалості її життя. Зазначену систему заходів охорони здоров'я формують та реалізують органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, їх службові та посадові особи, заклади охорони здоров'я, інші фізичні, юридичні особи порядком, що його визначено Конституцією України, цим Кодексом та/або іншим законом», не повною мірою узгоджується з дефініцією терміну «охорона здоров'я», який визначається як «система заходів, спрямованих на збереження та відновлення фізіологічних і психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності людини при максимальній біологічно можливій індивідуальній тривалості її життя. Такі заходи здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, заклади охорони здоров'я; фізичні особи - підприємці, які зареєстровані у встановленому законом порядку та одержали ліцензію на право провадження господарської діяльності з медичної практики; медичні та фармацевтичні працівники, фахівці з реабілітації, громадські об'єднання і громадяни» (ч. 1 ст. 3 Основ).

Зауваження щодо неузгодженості з Основами стосуються й деяких інших статей проекту, в яких розглядаються медичні аспекти реалізації особистих прав, зокрема 304, 305, 312, 330.

5. У ст. 305 проекту пропонується закріпити репродуктивні права фізичної особи. Зокрема передбачається, що фізична особа: має право репродуктивного вибору (ч. 1); може здійснювати свою репродуктивну функцію, зокрема із застосуванням допоміжних репродуктивних технологій (ч. 3); має право на репродуктивне здоров'я, зокрема вчиняти дії, спрямовані на його поліпшення, підтримання або зміну обсягу репродуктивної функції; має право на вибір способів та засобів контрацепції (абз. 2 ч. 4). Враховуючи специфіку репродуктивних прав та те, що фізичною особою вважається «людина як суб'єкт приватних відносин» (ч. 1 ст. 27 проекту), на нашу думку, у цій статті доцільно було б провести певне розділення, зокрема, щодо окремих прав, мова має йти саме про повнолітню фізичну особу або, у окремих випадках, повнолітню дієздатну фізичну особу, оскільки мова не може йти про відповідні репродуктивні права фізичної особи загалом.

6. Положення ч. 1 ст. 306 проекту, відповідно до якої «Фізична особа має право вимагати усунення реальної та істотної небезпеки, що загрожує її життю або здоров'ю, від кожного, чия поведінка створює таку небезпеку», має ознаки невідповідності принципу правової визначеності та характеризуються відсутністю завершених механізмів їх реалізації. Адже незрозуміло, хто і яким чином на практиці буде визначати «реальність та істотність» небезпеки, що загрожує життю та здоров'ю фізичної особи.

7. У ст. 311 проекту визначаються правові аспекти участі фізичної особи у медичних, медико-біологічних, наукових та інших дослідках або експериментах. Вважаємо за доцільне звернути увагу на окремі положення міжнародних договорів, важливі з точки зору забезпечення прав людини у вказаній вище сфері. Зокрема, Конвенцією про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину (Ов'єдо, 04.04.97)⁴ передбачено, що будь-яке втручання у сферу здоров'я, включаючи наукові дослідження, повинно здійснюватися згідно з відповідними професійними обов'язками та стандартами (ст. 4); наукові дослідження галузі біології та медицини здійснюються безперешкодно за умови дотримання положень цієї Конвенції та інших правових положень, які гарантують захист людини; наукове дослідження на людині може проводитися тільки за умови виконання усіх таких вимог: i) відсутність альтернативи, ефективність якої була б аналогічною ефективності досліджень на людях; iii) проект дослідження має бути затверджений компетентним органом після проведення незалежної експертизи його наукової цінності, включаючи оцінку важливості мети дослідження, та багатодисциплінарного розгляду його прийнятності з етичної точки зору; iv) особи, на яких проводяться дослідження, мають бути поінформовані про їхні права та гарантії, встановлені законодавством для їхнього захисту; та ін.

Також важливим з точки зору забезпечення належного правового регулювання порушеного у ст. 311 проекту питання, є врахування п. 1 принципу 14 Рекомендацій Комітету міністрів державам-учасницям стосовно медичних досліджень на людині NR(90)⁵, згідно з яким піддослідній особі або особам, які перебувають на їх утриманні, має бути видана компенсація за шкоду і втрати, спричинені медичним дослідом.

8. У ст. 312 проекту, на нашу думку, бракує положення щодо безоплатності донорства органів людини. Слід зазначити, що у ст. 21 Конвенції про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину проголошується, що «тіло людини та його частини як такі не повинні бути джерелом отримання фінансової вигоди». До речі, Конвенція є не єдиним міжнародним документом, який містить подібне нормативне положення. Заборону використовувати людське тіло та його частини

⁴ 4 - Україна підписала цю Конвенцію 22.03.2002, але не ратифікувала її.

⁵ URL:

[https://www.coe.int/t/dg3/healthbioethic/texts_and_documents/INF_2014_5_vol_I_textes_%20CoE_%20bio%C3%A9thique_E%20\(2\).pdf](https://www.coe.int/t/dg3/healthbioethic/texts_and_documents/INF_2014_5_vol_I_textes_%20CoE_%20bio%C3%A9thique_E%20(2).pdf)

як джерело фінансового прибутку містить, зокрема п. «в» ст. 3 Хартії основних прав Європейського Союзу (07.12.2000). Окрім цього, слід згадати, що принцип не комерціалізації будь-яких частин тіла людини містить національне законодавство Австрії, Бельгії, Греції, Данії, Ірландії, Італії, Нідерландів, Іспанії, Франції, Швеції.

9. Стаття 315 проекту фактично об'єднала у собі зміст норм ст.ст. 294-296 чинної редакції ЦК з відповідними змінами та уточненнями. Однак слід звернути увагу, що стаття має надмірний обсяг (18 частин), що ускладнює її сприйняття та застосування. Тому вважаємо за доцільне запропонувати поділити її положення на кілька статей (наприклад: «Право на ім'я», «Зміна імені», «Використання імені», «Захист права на ім'я») тощо. Певні зауваження викликають також і деякі її положення.

9.1. У ч. 10 цієї статті дозволяється зазначати «додаткові вирізняльні ознаки» у документах та правочинах. Однак незрозуміло, чи матимуть такі ознаки правове значення у разі спору, а також чи може особа вимагати, наприклад, виправлення документа через їх неправильне відображення. Крім того, відсутні обмеження щодо сфери застосування згаданого припису може призвести до зловживань, наприклад, використання позивних чи псевдонімів у договорах, які потребують офіційної ідентифікації сторін.

9.2. У ч. 11 цієї статті визначається, що «фізична особа має право на релігійне (церковне) ім'я, яке не є частиною офіційних записів актів цивільного стану та не замінює прізвище, власне ім'я та по батькові, але може бути використане в богослужіннях, релігійних обрядах, церемоніях та у внутрішньому житті релігійних організацій». На нашу думку, ця норма виглядає такою, що не потребує закріплення у ЦК, оскільки відповідно до ст. 35 Конституції України «церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави».

9.3. Зазначимо, що запропоновані у ст. 315 проекту положення щодо використання псевдонімів (ч. 12), імені та псевдоніма у творах та об'єктах права інтелектуальної власності (ч. 14), а також у найменуванні об'єктів топонімії, юридичних осіб та об'єктів права власності (ч. 15) мають важливе значення для забезпечення належного захисту права фізичної особи на ім'я. Водночас у ч. 12 цієї ж статті перелік можливих форм псевдонімів сформульовано надто широко та з використанням нечітких термінів («спеціальний цифровий код»), що створює ризики неоднозначного тлумачення та потенційних зловживань. Також відсутнє врегулювання співвідношення використання псевдоніма з офіційними документами, що може призвести до правової невизначеності у цивільному обороті. Крім цього, положення ч. 14 цієї статті щодо згоди особи на використання її імені чи псевдоніма не визначають форми та порядок надання такої згоди, що може стати джерелом спорів, зокрема, у сфері реклами та інтелектуальної власності.

9.4. Запропоноване положення ч. 18 ст. 315 проекту, яке закріплює право фізичної особи вимагати звернення до неї відповідно до її імені та передбачає

обов'язок виправлення його спотворення (в тому числі й у документі), має важливе значення для забезпечення особистих прав особи. Водночас звертаємо увагу, що у нормі не визначені порядок і строки такого виправлення, а також відповідальність за його невиконання.

10. Щодо положень ст. 318 «Право на власне зображення, голос» проекту слід зазначити таке.

10.1. У абз. 3 ч. 3 цієї статті йдеться про здійснення фіксації відкрито, без приховування, у громадському місці, на зборах, конференціях, мітингах та інших прилюдних заходах. З метою його узгодження із приписами абз. 2 ч. 1 ст. 6 *Закону України «Про захист персональних даних»* доречно було б передбачити здійснення відповідної фіксації «відкрито і прозоро із застосуванням засобів та у спосіб, що відповідають визначеним цілям такої фіксації та подальшої обробки», що, в свою чергу, узгоджувалося б із аналогічними принципами обробки персональних даними, закріпленими у п. п. «а», «б» параграфу 1 ст. 5 Регламенту Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27.04.2016 про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС.

10.2. У абз. 6 ч. 3 цієї статті пропонується унормувати питання «таємних» фіксації та використання зображення, голосу фізичної особи, в тому числі з метою їх оприлюднення, без згоди фізичної особи у випадках, визначених законом, та в інтересах національної безпеки, для запобігання кримінальним правопорушенням, в інтересах правосуддя, а також за необхідності захисту прав зазначеної фізичної особи та інших осіб. Водночас запропонований у проекті варіант вирішення зазначеного питання не повною мірою узгоджуватиметься із вимогами *Закону України «Про захист персональних даних»*, у ч. 2 ст. 14 якого передбачено, що поширення персональних даних без згоди суб'єкта персональних даних або уповноваженої ним особи дозволяється у випадках, визначених законом, і лише (якщо це необхідно) в інтересах національної безпеки, економічного добробуту, прав людини та для проведення Всеукраїнського перепису населення, а також із приписами ст. ст. 248, 260 Кримінального процесуального Кодексу України (далі – КПКУ), згідно з якими такий вид негласних слідчих (розшукових) дій як аудіоконтроль особи проводиться виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів за рішенням слідчого, прокурора, а у випадках, передбачених КПКУ, - слідчого судді за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором.

11. Згідно з ч. 1 ст. 319 проекту «фізична особа має право на власні біометричні дані, до яких належать зображення обличчя, відбитки пальців та долонь, сітківка та райдужна оболонка ока, зразок голосу, характеристики ходи, підпису, почерку, їх цифрові відбитки тощо». Однак цей припис не у повній мірі узгоджується з нормами п. 2 ч. 1 ст. 3 *Закону України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус»*, згідно з якими біометричні дані

визначаються як «сукупність даних про особу, зібраних на основі фіксації її характеристик, що мають достатню стабільність та істотно відрізняються від аналогічних параметрів інших осіб (біометричні дані, параметри – відцифрований підпис особи, відцифрований образ обличчя особи, відцифровані відбитки пальців рук)».

12. В абз. 1 ч. 3 ст. 326 проекту передбачається, що «фізична особа, яка поширює інформацію, зобов'язана переконатися в її достовірності». Проте, не заперечуючи щодо необхідності з'ясування достовірності певних видів інформації, зауважимо, що пропонується новела, на нашу думку, потенційно не узгоджується із правом на вільне поширення інформації на свій вибір, закріплене в ч. 1 ст. 34 Конституції України, а також правом передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади, передбаченим у ч. 1 ст. 10 Європейської конвенції з прав людини.

13. Частиною 1 ст. 344 проекту пропонується встановити, зокрема, що «юридична особа має право на найменування, що визначає її вирізняльність та самобутність у цивільному обороті». Водночас найменування не може вважатися єдиним елементом вирізняльності, оскільки має комплексний характер і охоплює також місцезнаходження, фірмове найменування, символіку та інші атрибути.

Крім цього, у ч. 2 ст. 344 проекту встановлено, що юридична особа має право використовувати своє найменування у всіх сферах своєї діяльності, крім випадків, визначених законом. Із такого формулювання випливає можливість обмеження використання найменування для певних сфер діяльності, що не відповідає усталеній моделі законодавчого регулювання в Україні. Так, наприклад, у ч. 5 ст. 3 Закону України «Про товарні біржі» встановлено, що слова «товарна біржа», «оператор організованого товарного ринку», «організований товарний ринок» та похідні від них дозволяється використовувати у назві лише юридичним особам, які отримали ліцензію на провадження відповідної діяльності. Таким чином, зазначений Закон обмежує використання окремих словосполучень не в певній сфері діяльності вже існуючої юридичної особи, а обмежує коло суб'єктів, які мають право взагалі включати ці словосполучення до свого найменування.

14. Припис абз. 3 ч. 2 ст. 346 проекту, яким встановлено, що «символіку юридичної особи може бути зареєстровано як торговельну марку або як частину торговельної марки чи іншого об'єкта права інтелектуальної власності відповідно до законодавства», створює правову невизначеність щодо того, чи йдеться про можливість використання елементів символіки юридичної особи при створенні торговельної марки (як складових її візуального чи словесного ряду), чи про надання символіці самостійної правової охорони у вигляді торговельної марки як окремого об'єкта інтелектуальної власності.

15. Згідно з абз. абз. 2 та 3 ч. 2 ст. 347 проекту «державні символи України у приватних відносинах використовують лише із забезпеченням шанобливого ставлення до них. Держава Україна має вимагати припинення протиправного або нешанобливого використання державних символів у приватних відносинах».

Звертаємо увагу, що ст. 20 Конституції України вже встановлює, що державними символами України є Державний Прапор України, Державний Герб України і Державний Гімн України. Крім того, Конституція України передбачає, що опис державних символів України та порядок їх використання встановлюються законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України. Такий підхід є системно зумовленим, оскільки державні символи виконують функцію засадничих елементів конституційної ідентичності та політико-правової суверенності держави, що потребує підвищеного рівня легітимності та стабільності у правовому регулюванні. Тому включення дублюючих положень, а також визначення елементів використання державних символів до ЦК видається потенційно проблемним з огляду на різну кількість голосів народних депутатів, необхідну для прийняття ЦК та Закону України «Про державні символи».

Зауваження щодо книги 3 «Право речове»

Як зазначено у п. 3 пояснювальної записки до проекту, його третя книга «формує модерну, внутрішньо узгоджену систему речових прав як «несучу конструкцію» майнового обігу: кодифікує базові принципи речового права, уточнює понятійний апарат, переосмислює співвідношення земельної ділянки і забудови, вибудовує сучасний каталог обмежених речових прав, забезпечує стабільність обороту через механізми захисту добросовісного набувача, компенсаційні інструменти та послідовну реєстраційну логіку».

Для цього у зазначеній книзі визначаються: загальні приписи про речові права (поняття, види речових прав, їх об'єкти та суб'єкти, засадничі приписи речових тощо); здійснення та захист речових прав (витребування речі з чужого незаконного посідання (віндикаційний позов) та від добросовісного набувача тощо); речі (їх загальна класифікація, правовий статус нерухомої та цінних паперів); право власності (поняття, зміст, суб'єкти; набуття та припинення права власності; спільна власність; рухомої речі; право власності на землю (земельну ділянку); на будівлю або споруду; на приміщення); обмежене речові права (види; особливості здійснення, захист тощо); забезпечувальні речові права; посідання.

Щодо окремих положень вказаної книги слід зазначити наступне.

1. Предметом регулювання книги є речове право, під яким розуміється «право (*jus in rem*), яке дає змогу особі панувати над річчю, зокрема здійснювати безпосередній вплив на неї без сприяння інших осіб» (ч. 1 ст. 355 проекту). Видами речових прав визнаються: право власності «як повне панування особи над річчю у межах, встановлених цим Кодексом та/або іншим законом» (ч. 1 ст. 400 проекту) та обмеженні речові права, що їх встановлюють на річ, яку має або матиме у майбутньому власник (ч. 1 ст. 356 проекту). У свою чергу, згідно з ст. 498 проекту до обмежених речових прав відносяться: 1) право узуфрукта; 2) право сервітуту; 3) право емфітевзису; 4) право суперфіцію; 5) речове право очікування; 6) право переважної купівлі нерухомого майна; 7) забезпечувальні речові права. Закон може встановити й інші обмежені речові права.

Разом з тим до складу книги включений розділ IX «Посідання», яким є «здійснення особою фактичного контролю над річчю, що забезпечує їй можливість ефективно панувати над нею, безвідносно до наявності у цієї особи юридичного титулу на річ» (ст. 568 проекту). Така конструкція за своєю суттю не є речовим правом, а становить фактичний стан, що може породжувати певні правові наслідки, однак не надає особі суб'єктивного речового права на річ. Тому відповідні положення не відносяться до предмету цієї книги.

Також у проекті, на нашу думку, відбувається змішування фактичного стану посідання та речового права як суб'єктивного права *jus in rem*, а також створюється враження наділення посідання ознаками речового права (зокрема через включення його до системи підвалин речових прав і застосування характерних для правових титулів презумпцій). Такий підхід не узгоджується з усталеним розумінням посідання як фактичного стану, а не юридичного титулу, що також може негативно вплинути на реалізацію відповідних приписів.

Крім цього зазначимо, що встановлення титульного та безтитульного посідання (ст. 570 проекту) без чіткого відмежування від обмежених речових прав (ст. 356 проекту), може призвести до плутанини між речовими та зобов'язальними правами (наприклад, орендою, зберіганням), що також може негативно позначитися на правозастосуванні, зокрема при виборі способів захисту.

За цих умов запровадження зазначених новел у речовому праві потребує забезпечення адаптації правової системи України до положень цієї книги, зокрема, таких її елементів як юридична практика та правосвідомість, без чого неможлива ефективна реалізація зазначених приписів. Вважаємо, що відсутність такої адаптації може призвести не до підвищення ефективності захисту речових прав, а до створення ризиків щодо їх захисту та зростання правової невизначеності у правозастосовній практиці.

Це зауваження також стосується відповідних положень книги 9 «Публічність прав цивільних» проекту.

2. Згідно зі ст. 372 проекту серед речей, крім тілесних, тобто таких, що мають матеріальну (фізичну) сутність, виділяються також «безтілесні речі – явища (феномени), що не мають матеріальної (фізичної) сутності, але можуть бути об'єктом цивільних прав та обов'язків, можуть перебувати у цивільному обороті». Проте при цьому не враховується, що згідно з ч. 1 ст. 199 проекту річчю визначається *предмет матеріального світу*, щодо якого можуть виникати цивільні права і цивільні обов'язки.

3. У ч. 1 ст. 382 проекту зазначається, що «публічною є річ, яка відповідно до Конституції України, цього Кодексу, та/або іншого закону належить до публічної сфери у зв'язку з її призначенням для загального користування, забезпечення здійснення публічних функцій або охорони публічного інтересу». Однак при цьому не враховується, що згідно з ч. 1 ст. 1 проекту ЦК та інші джерела приватного права застосовують до приватних відносин, а не до публічної сфери. Крім цього, згідно з ч. 3 згаданої статті «цей Кодекс та інші

джерела приватного права не застосовують до майнових відносин публічного характеру, якщо іншого не визначено законом».

До того ж не можна виключити, що одна річ (наприклад, земельна ділянка) може бути річчю як публічною, так і приватною. Однак із змісту статті незрозуміло як саме визначається, коли така річ є річчю публічною, а коли - приватною, і як про це мають дізнатися треті особи. Так само залишається невизначеним, хто саме і з яких підстав вирішує, що певна річ призначена для загального користування, забезпечення здійснення публічних функцій або охорони публічного інтересу, а також те, чи може вона у зв'язку з цим використовуватися, наприклад, для приватного користування.

4. У ст. 384 проекту пропонується вважати окремим видом речей бізнес як єдиний майновий комплекс, що його використовують для провадження підприємницької діяльності, віднісши до складу бізнесу усі види майна, призначені для його функціонування (земельні ділянки, будівлі, споруди, устаткування, інвентар, сировину, продукцію, права вимоги, борги, а також право на торговельну марку або інше позначення та інші права, якщо іншого не визначено договором або законом. На нашу думку, використання терміну «бізнес» для позначення єдиного майнового комплексу потребує уточнення, оскільки в цивільно-правовій традиції єдиний майновий комплекс зазвичай пов'язується з підприємством як функціонально цілісним об'єктом, тоді як поняття бізнесу має ширший, переважно економічний зміст. За відсутності відповідного застереження виникає ризик ототожнення економічної діяльності з об'єктом цивільних прав, що може призвести до неоднозначного тлумачення правової природи такого комплексу. Крім того, включення до складу бізнесу його боргів не узгоджується із загальними засадами зобов'язального права. Слід також звернути увагу, що при запровадженні такого підходу залишається невизначеним правовий статус єдиного майнового комплексу, який використовується не для підприємницької діяльності.

5. Щодо ст. 388 «Об'єкт, створений у водоймі штучним способом» проекту варто зазначити таке.

У ч. 1 ст. 388 проекту зазначається, що «об'єкт, створений у водоймі внаслідок наміву, відсипки ґрунту, днопоглиблювальних робіт або із застосуванням інших технологій, є нерухомим майном у випадках, встановлених законом». Проте слід звернути увагу, що у вказаному положення не визначається про який саме об'єкт (земельна ділянка, споруда тощо) у ньому йдеться, що може призвести до його неоднозначного тлумачення.

Щодо припису ч. 2 ст. 388 проекту, згідно з яким «створення такого об'єкта не змінює юридичного режиму водойми, земель водного фонду та прибережних захисних смуг і не є підставою для набуття речових прав інакше як на умовах та порядком, встановлених законом» зауважимо, що якщо під таким об'єктом розуміється поверхня суші (на відміну від водного простору) у межах земельної ділянки або земель відповідної категорії, то термін «юридичний режим» не узгоджується із ч. 2 ст. 18 ЗКУ, згідно із якою «категорії земель

України мають особливий правовий режим», а також із ч. 3 ст. 19 ЗКУ, відповідно до якої «земельна ділянка, яка за основним цільовим призначенням належить до відповідної категорії земель, відноситься в порядку, визначеному цим Кодексом, до певного виду цільового призначення, що характеризує конкретний напрям її використання та її правовий режим».

6. Положення ч. 1 ст. 391 «Складники земельної ділянки як нерухомої речі», відповідно до якої «складниками земельної ділянки як нерухомої речі є ґрунтовий шар, багаторічні насадження, незібраний урожай, *відокремлені водойми* та інші природні утворення в межах земельної ділянки, які не можуть бути відокремлені від неї без її пошкодження або істотного знецінення, якщо іншого не встановлено законом», не узгоджується із базовим у сфері використання водних ресурсів - Водним кодексом України (далі - ВКУ), який не містить поняття «відокремлені водойми». Стаття 1 ВКУ містить визначення «*замкнений*», а не відокремлений водний об'єкт, яким є «природна або штучно створена водойма, не зв'язана з іншими водними об'єктами (крім водоносних горизонтів)». Щодо віднесення до складників земельної ділянки як нерухомої речі «незібраного урожаю», то, враховуючи його природу, юридично коректніше вважати такий урожай «річчю, пов'язаною із земельною ділянкою для тимчасових цілей, яка не її складником» (ч. 3 цієї статті).

7. Запровадження інституту кондомініуму ст. 393 проекту не узгоджується належним чином із ст. 493 проекту, у якій визначається правовий статус об'єднання співвласників багатоквартирного будинку, та Законом України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» (далі – ОСББ) (який відповідно до проекту нового ЦК залишається чинним, зміни до цього в цій частині не вносяться). Використання у статті поняття «об'єднання членів кондомініума» без його чіткого співвідношення з ОСББ створює правову невизначеність щодо суб'єкта управління спільним майном та представництва інтересів співвласників. Відсутність прямої вказівки на ОСББ або визначення його правового статусу в межах регулювання кондомініуму може призвести до колізій між нормами ЦК та спеціального закону.

Крім того, положення цієї статті не узгоджуються між собою. Зокрема, у ч. 1 одиниця кондомініуму визначається як нерухома річ, що включає квартиру (або нежитлове приміщення) разом із відповідною часткою прав на землю та спільне майно. Водночас у ч. 2 одиниця кондомініуму визначається як «особисте право власності» члена кондомініума.

З подальших пропозицій цієї статті випливає, що частка у праві власності на земельну ділянку належить до нерухомої речі. Зокрема, в абз. 1 ч. 1 цієї статті, визначається, що «нерухомою річчю є одиниця кондомініуму разом із відповідною часткою права власності або суперфіцію на земельну ділянку, іншою частиною будівлі, ніж одиниці кондомініуму, та інше спільне майно кондомініуму». Однак це не узгоджується із ч. 2 ст. 387 проекту, згідно з якою земельна ділянка є нерухомою річчю. Тобто, зазначена вище пропозиція

пропонує визнати нерухомою річчю саме право власності, а не його об'єкти, що може негативно позначитися, зокрема, на правах власника.

8. Згідно з ст. 401 проекту зміст права власності полягає в тому, що «власник має право власний розсуд вчиняти щодо належного йому майна все, що не заборонено, та усувати будь-який вплив з боку інших осіб. У встановлених законом випадках власник має право вчиняти лише дії, дозволені законом та/або договором». Проте при цьому у проекті відсутнє положення, за яким власникові належать права володіння, користування та розпорядження, які є системоутворюючими елементами національної конструкції права власності та речових прав загалом. Зазначимо, що, на нашу думку, відсутність у проекті положення про належність власникові прав володіння, користування та розпорядження може ускладнити узгоджене застосування норм та вплинути на передбачуваність захисту речових прав.

Водночас слід зауважити, що запропонований у ст. 401 проекту підхід до визначення змісту права власності не узгоджується з іншими положеннями проекту. Так, відповідно до ч. 2 його ст. 408 «щодо речі, переданої на підставі договору купівлі-продажу або договору підряду із збереженням права власності, договору лізингу або іншого договору, згідно з яким перехід власності залежить від відкладальної умови, ризик переходить на набувача в момент прийняття ним *володіння річчю*, якщо іншого не встановлено цим Кодексом, іншим законом або договором», а у ч. 2 ст. 366 проекту зазначено, що «власник також має право витребувати річ із чужого незаконного *володіння* на користь суб'єкта обмеженого речового права, який *має повноваження володіння*».

У цьому контексті аналогічне зауваження стосується також ч. 1 ст. 568 проекту, згідно з якою «*посіданням є здійснення особою фактичного контролю над річчю, що забезпечує їй можливість ефективно панувати над нею, безвідносно до наявності у цієї особи юридичного титулу на річ*». Звертаємо увагу, що термін «посідання» потребує відмежування від «володіння», або застосування єдиного терміну для позначення одного і того самого явища. Крім того, варто відмітити відсутність у інших статтях проекту не лише відмежування цих термінів, а й чіткого визначення терміну «володіння», що за умов його широкого використання у проекті є сумнівним.

9. У ч. 1 ст. 404 проекту зазначається, що «жодна особа не може бути позбавлена права власності, якщо лише цього не вимагає публічний інтерес, встановлений законом або на підставі закону, із справедливою компенсацією». На нашу думку, запропонована норма потребує редакційного узгодження з ч. 5 ст. 41 Конституції України, згідно з якою «примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану».

10. У ст. 411 проекту пропонується врегулювати умови *протиставності третім особам* застереження про невідчужуваність речі. На нашу думку, доцільним виглядає визначення при цьому змісту поняття «протиставність третім особам» з метою уникнення можливості неоднозначного тлумачення відповідного припису.

Аналогічне зауваження стосується ч. 5 ст. 1910 проекту, у якій зазначено, що «оприлюднення відомостей, що мають лише інформаційний або статистичний характер, не зумовлює наслідків щодо *протиставності* або пріоритету прав, якщо іншого не встановлено законом» та інших відповідних положень проекту, де використовується термін «протиставність».

11. У ст. 424 проекту зазначено, що «особа, яка зібрала ягоди, лікарські рослини, виловила рибу або здобула іншу річ у лісі, водоймі тощо, є їхнім власником, якщо вона діяла відповідно до ... загального дозволу власника відповідної земельної ділянки». Однак це положення не містить завершеного механізму реалізації, оскільки у статті не визначено, у якій формі власник надає зазначений *загальний* дозвіл, і як він доводиться до відома особи, яка зібрала ягоди, лікарські рослини, зловила рибу або здобула іншу річ у лісі, водоймі.

Крім того, положення не узгоджується із ч. 1 ст. 477 проекту, згідно з якою «фізичні особи мають право без будь-яких дозволів перебувати на земельних ділянках державної або комунальної власності, доступ до яких не обмежений, та використовувати наявні на цих ділянках природні об'єкти в межах, визначених законодавством, а також власником відповідної земельної ділянки».

12. У ч. 1 ст. 427 проекту пропонується положення відповідно до якого «добросовісний набувач набуває право, що підлягає державній реєстрації, *якщо на його користь на підставі відплатного правочину зареєстровано перехід цього права, хоча відчужувач не мав такого права або повноваження на його відчуження, або правочин, на підставі якого зареєстровано перехід права, є недійсним*». Таким чином, у проекті допускається позбавлення власника права власності на майно, яке підлягає державній реєстрації, у разі його придбання добросовісним набувачем. Стаття 41 Конституції України визначає, що «кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом.... Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним». Зауважимо також, що відповідно до ст. 1 Протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, згідно із якою кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном; ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Крім того, відповідно ст. 17 Хартії Основних прав ЄС кожна людина має право володіти, користуватися, розпоряджатися та заповідати своє законно придбане майно; жодна людина не може бути позбавлена своєї власності, окрім як в інтересах суспільства та у випадках і на умовах, визначених законом, за умови

справедливої та своєчасної компенсації за її втрату. Конституційний Суд України також зазначив, що непорушність права власності означає передусім невтручання будь-кого у здійснення власником своїх прав щодо володіння, користування та розпорядження майном, заборону будь-яких порушень прав власника щодо його майна всупереч інтересам власника та його волі (речення перше, друге абз. 2 п. 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 11.11.2004 № 16-рп/2004).

Зауважимо також, що зазначене положення не корелюється з положеннями проекту щодо права власника витребувати річ від добросовісного набувача (ст. 367 проекту).

13. У ч. 2 ст. 430 проекту передбачено, що *добросовісність набувача* оцінюють станом на момент вступу у володіння річчю, при чому не зрозуміло ким оцінюється, за яких підстав, у якому порядку здійснюється така оцінка.

14. У ч. 1 ст. 432 проекту у словах «після спливу набувальної давності» після слова «спливу» пропущене слово «строку».

15. Згідно з абз. 1 ч. 1 ст. 442 «Набувальна давність» проекту «особа, яка *добросовісно заволоділа* чужим майном і *продовжує відкрито, безперервно володіти* таким нерухомим майном протягом десяти років ... *набуває* право власності на це майно (набувальна давність), якщо іншого не встановлено цим Кодексом». Звертаємо увагу, що це положення, особливо у контексті правового режиму використання земельних ділянок, не є визначеним достатньою мірою, оскільки у ньому не встановлено, про яке саме *заволодіння, володіння* у ньому йдеться – про юридичне (титульне) чи фактичне (безтитульне), оскільки згідно із ч. 1 ст. 360 проекту «посідачами речей, тобто особами, які фактично контролюють речі, можуть бути і суб'єкти речових прав, а також особи, які таких прав не мають, але посідають речі на відмінному від речового права юридичному титулі або без юридичного титулу».

16. У ч. 4 ст. 449 проекту зазначено, що «у разі якщо *власник земельної ділянки*, що підлягає примусовому відчуженню з мотивів суспільної необхідності, *не є власником ... багаторічних насаджень, які на ній розміщені*, питання про відчуження розглядають з *кожним власником* окремо». У положенні не враховано, що виходячи з вимог норм чинного законодавства України (п. «а» ч. 2 ст. 22, ч. 2 ст. 79 ЗКУ, ч. 3 ст. 3 Закону України «Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)», ч. 8 ст. 54 Закону України «Про охорону земель», позицій правової науки⁶, а також відповідної судової практики в Україні (див. Постанову Верховного Суду України у справі № 6-14цс15 від 25.02.2015, Постанови Верховного Суду у справах № 133/832/19 від 08.04.2020, № 904/8306/21 від 29.01.2025) багаторічні насадження *не розглядаються як окремий об'єкт права власності без земельної ділянки*. Зокрема, згідно із п. 53 останньої (далі - Постанова ВС) «багаторічні насадження *не можуть розглядатися як окремий об'єкт права власності без земельної ділянки*, на якій вони розташовані, оскільки *є складовою частиною цієї*

⁶ URL: http://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc9-2/part_1/51.pdf

земельної ділянки», а відповідно до ч. 2 ст. 79 ЗКУ «право власності на земельну ділянку поширюється в її межах на ... багаторічні насадження, які на ній знаходяться, якщо інше не встановлено законом та не порушує прав інших осіб».

17. Положення ч. 3 ст. 477 проекту, згідно з якою «смуга землі уздовж берегової лінії водойми загального користування (*берегова смуга*) призначена для загального користування», не узгоджується із ст. 64 «Берегові смуги водних шляхів» ЗКУ, відповідно до ч. 1 якої «на судноплавних водних шляхах за межами населених пунктів для користування з метою проведення робіт, пов'язаних із судноплавством, встановлюються *берегові смуги водних шляхів*».

18. Використання терміну природно створювана земельна ділянка у назві ст. 480 проекту, а також формулювань «припущення земельної ділянки до берегів водойми»; земельні ділянки, «що виникли внаслідок тимчасового зменшення рівня ... водойм» (ч.ч. 1, 2 цієї статті, відповідно), створюють враження щодо можливості утворення земельної ділянки без участі людини, що не узгоджується з приписом ч. 1 ст. 79 ЗКУ (друге речення), згідно із якою «формування земельної ділянки передбачає визначення її ... меж та внесення інформації про неї до Державного земельного кадастру». Згідно із ч. 1 ст. 15 Закону України «Про Державний земельний кадастр» до Державного земельного кадастру включаються такі відомості про земельні ділянки як «координати поворотних точок меж» (абз. 7) та «дані про прив'язку поворотних точок меж до пунктів державної геодезичної мережі» (абз. 8). Тобто, з юридичної точки зору земельні ділянки не можуть самостійно змінюватися внаслідок природних процесів. Відтак, ці формулювання є дискусійними, оскільки із їх змісту випливає ототожнення юридичного терміну «земельна ділянка», якою згідно із ч. 1 ст. 79 ЗКУ є «частина земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами», *із поверхнею суші*, у межах відведених земельних ділянок або земель відповідної категорії, конфігурація якої може залежати від зміни природних умов, що не враховано у цих положеннях.

Аналогічне зауваження стосується нової ст. 31¹⁰ Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», у якій йдеться про випадок «якщо об'єкт нерухомого майна припинив існування внаслідок випадкового знищення» (ч. 1), але не пояснюється у чому полягає випадкове знищення земельної ділянки, а також про документи, «що підтверджують факт його знищення» (ч. 2), але не визначається які це можуть бути документи стосовно земельної ділянки.

19. Частинами 3 та 4 ст. 490 проекту встановлено, що право власності на кімнату виникає з моменту його державної реєстрації. Державна реєстрація права власності на кімнату припиняє право власності на квартиру, в якій розташована ця кімната. Власник квартири не має права вимагати державної реєстрації права власності на розташовані в ній кімнати, якщо іншого не встановлено законом. Квартира, що включає кімнати, щодо яких зареєстровано право власності, є комунальною. Комунальна квартира не є об'єктом цивільних

прав і не може бути предметом правочинів. Допоміжні приміщення комунальної квартири є спільним майном власників кімнат.

Водночас запропоноване правове регулювання не передбачає механізму зворотного перетворення, а саме об'єднання кімнат у єдиний об'єкт нерухомого майна з відновленням статусу квартири як цілісного об'єкта цивільних прав. Відсутність такого механізму ускладнює реалізацію правомочностей власників у разі зміни фактичних або правових обставин.

20. Абзацом 2 ч. 6 ст. 510 «Права узуфруктарія» проекту передбачається, що останній *«має право на розробку родовищ на земельній ділянці, переданій йому на праві узуфрукта»*.

Однак у законодавстві про природокористування відсутній припис щодо розробки просто «родовищ», про що йдеться у вказаному положенні, що створює невизначеність щодо поняття такої розробки та неузгодженість із іншими законодавчими актами. Наприклад, у ст. 5 Кодексу України про надра (КУН) визначаються засади регулювання *«державного фонду родовищ корисних копалин»*, а не просто «родовищ»; у ЗКУ (у ч. 4 ст.66) йдеться, зокрема, про *промислову розробку родовищ корисних копалин*. Звертаємо увагу, що у цілому землекористувач (тобто, узуфруктарій), щодо надр (родовищ) на наданій йому земельній ділянці має право лише «використовувати у встановленому порядку для власних потреб наявні на земельній ділянці загальнопоширені корисні копалини, торф...» (п. «в» ч. 1 ст. 95 ЗКУ).

21. Стаття 521 «Викуп сервітуту на право проходу і проїзду» проекту не узгоджується із ч. 3 ст. 101 ЗКУ, згідно з якою «земельний сервітут не може бути предметом купівлі-продажу, застави та не може передаватися будь-яким способом особою, в інтересах якої цей сервітут встановлено, іншим фізичним та юридичним особам», а також п. «б» ч. 2 ст. 102 ЗКУ, відповідно до якої «на вимогу власника земельної ділянки, щодо якої встановлено земельний сервітут, дія цього сервітуту *може бути припинена в судовому порядку* у випадках ... коли встановлення земельного сервітуту унеможлиблює використання земельної ділянки, щодо якої встановлено земельний сервітут, за її цільовим призначенням».

Зауваження щодо книги 4 «Право інтелектуальної власності»

Як зазначено у п. 3 пояснювальної записки до проекту, проект книги 4 «вибудовує сучасну, технологічно нейтральну та євроінтеграційно сумісну архітектуру інтелектуальної власності як інфраструктури інноваційної економіки та цифрового обороту. У загальних приписах книга четверта кодифікує універсальну рамку права інтелектуальної власності, чітко розрізняючи режим об'єктів, що є результатом інтелектуальної, творчої діяльності, та об'єктів, які не є результатом творчості, але потребують охорони... Каталог об'єктів інтелектуальної власності модернізовано під європейську модель: у переліку (стаття 594) визначені основні охоронювані категорії (твори, комп'ютерні програми, бази даних, суміжні права, об'єкти промислової

власності, засоби індивідуалізації тощо)... . Окремо, з урахуванням викликів цифрової економіки, вводиться блок права особливого роду (*sui generis*) для неоригінальних баз даних і неоригінальних об'єктів, згенерованих системами штучного інтелекту (стаття 595), а також визначається приватноправовий режим комерційної таємниці (нерозкритих ноу-хау та ділової інформації)...

Для цього у зазначеній книзі визначаються: загальні приписи про права інтелектуальної власності (поняття та зміст; співвідношення права інтелектуальної власності з правом власності; об'єкти права інтелектуальної власності; об'єкти права особливого роду (*sui generis*) тощо); правовий режим права інтелектуальної власності на літературний, художній та інший твір (авторське право); на виконання, фонограму, відеограму, програму організації мовлення та преспублікацію (суміжні права); на винахід, корисну модель (патентне право) тощо.

Щодо окремих положень вказаної книги слід зазначити наступне.

1. У ч. 1 та ч. 2 ст. 593 проекту вживається поняття «матеріальний, електронний (цифровий) об'єкт, в якому втілено (зафіксовано) об'єкт права інтелектуальної власності». Проте зазначене положення не кореспондується з переліком об'єктів приватних правовідносин, визначених у ст. 197 проекту, у якій таким об'єктом визнається результати інтелектуальної, творчої, діяльності та інші об'єкти права інтелектуальної власності.

2. На нашу думку, ст. 607 «Підстави та порядок захисту права інтелектуальної власності» проекту доцільно доповнити положеннями, згідно з якими порушення права інтелектуальної власності тягне за собою відповідальність, встановлену цим Кодексом, іншим законом чи договором.

3. Слід звернути увагу, що у ч. 1 ст. 609 проекту до літературних творів, які є об'єктами авторського права включені музичні, драматичні, аудіовізуальні, фотографічні та інші твори. Водночас такий підхід не відповідає міжнародним стандартам, закріпленим у Бернській конвенції про охорону літературних і художніх творів⁷. Відповідно до п. 1 ст. 2 цієї Конвенції, музичні, драматичні, хореографічні, аудіовізуальні, фотографічні твори, а також твори образотворчого та ужиткового мистецтва є самостійними видами творів, що входять до загальної категорії «літературні і художні твори», а не різновидами літературних творів.

Варто також зауважити, що такий підхід не узгоджується з іншими положеннями проекту. Так, у п. 1 ч. 1 ст. 594 проекту встановлено, що до об'єктів права інтелектуальної власності, зокрема, належать: *літературні та художні твори, комп'ютерні програми, оригінальні бази даних, інші твори*, а у його ст. 609 йдеться про: *літературні твори белетристичного, публіцистичного, наукового, технічного або іншого характеру, комп'ютерні програми; бази даних, якщо вони за добором або упорядкуванням складових частин є результатом творчої діяльності; інші твори*.

⁷ URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_051#Text

4. У п. 3 ч. 1 ст. 609 проекту визначено, що до об'єктів авторського права належать, зокрема, бази даних, за умови, що за добором або упорядкуванням складових частин вони є результатом творчої діяльності. Проте слід звернути увагу, що у ч. 1 ст. 594 проекту використовується поняття «оригінальні бази даних». У зв'язку з цим залишається незрозумілим: чи йдеться у цих статтях про один об'єкт права інтелектуальної власності чи про два різних.

5. Частиною 2 ст. 619 проекту пропонується встановити, що відтворення твору, відтворення і вилучення вмісту бази даних, до яких отримано законний доступ, з метою збирання інформації та подальшого проведення глибокого аналізу тексту та даних, у тому числі для тренування систем штучного інтелекту, з урахуванням додаткових умов, визначених законом, здійснюють без дозволу суб'єкта авторського права, безоплатно та без зазначення імені автора і джерела запозичення: 1) наукові установи, архіви або організації із збереження фондів аудіо-, відеозаписів, заклади освіти для наукового дослідження – за умови що такі дії вчинені без безпосередньої чи опосередкованої комерційної мети; 2) інші суб'єкти – якщо відповідне використання твору не було безпосередньо заборонено суб'єктом авторського права, зокрема за допомогою умов використання цифрового контенту, метаданих тощо. Фактично зазначена норма відтворює зміст ст. ст. 3 та 4 Директиви Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2019/790 від 17.04.2019 про авторське право і суміжні права на Єдиному цифровому ринку та про внесення змін до директив 96/9/ЄС та 2001/29/ЄС. Водночас, звертаємо увагу, що зазначена Директива містить уточнення щодо поняття законного доступу, що важливо для коректного застосування норми та зменшення ризику порушення майнових прав суб'єктів авторського права внаслідок несанкціонованого обходу технічних засобів захисту чи порушення умов ліцензійних договорів. Для прикладу, у її п. 14 передбачено, що законний доступ потрібно розуміти як такий, що охоплює доступ до контенту на основі політики відкритого доступу або доступ на основі договірних домовленостей між правоволодільцями й науково-дослідними організаціями чи установами зі збереження культурної спадщини, таких як підписки, чи на основі інших законних засобів.

6. У проекті пропонується додати новий вид об'єкту суміжних прав – преспублікації (ч. 1 ст. 625 проекту). Оскільки запропоноване є новелою, доцільно було б надати визначення змісту цього терміну (як можна зрозуміти з контексту йдеться про «публікації у пресі», які регулюються Директивою ЄС 2019/790 від 17.04.2019 про авторське право і суміжні права на Єдиному цифровому ринку та про внесення змін до директив 96/9/ЄС та 2001/29/ЄС).

7. В абз. 2 ч. 2 ст. 635 проекту передбачено, що суб'єктами права особливого роду (*sui generis*) на неоригінальну базу даних є також інші фізичні та юридичні особи, які набули прав на неї відповідно до договору або закону. Водночас, із змісту норми не зрозуміло, про набуття яких саме прав на неоригінальну базу даних йдеться.

Крім цього, у ч. 4 ст. 635 проекту встановлено, що зміст права особливого роду (*sui generis*) на неоригінальну базу даних та строк його чинності визначає закон. Вважаємо за доцільне врахувати положення ч. 3 ст. 10 Директиви 96/9/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про правовий захист баз даних» від 11.03.96, згідно яким: «будь-яка значна зміна вмісту бази даних у якісному чи кількісному вимірі, включаючи будь-яку значну зміну внаслідок накопичення послідовних доповнень, вилучень чи змін, що призводить до того, що база даних розглядається як значне нове інвестування у якісному чи кількісному вимірі, надає базі даних, яка є результатом такого інвестування, право на окремий строк захисту».

8. Щодо ч. 2 ст. 636 проекту, згідно з якою «суб'єктом права особливого роду (*sui generis*) на неоригінальний об'єкт, згенерований системою штучного інтелекту, є особа, яка здійснює правомірне використання системи штучного інтелекту, якщо іншого не визначено договором або законом» слід зазначити наступне. Визначення суб'єкта права особливого роду (*sui generis*) на неоригінальний об'єкт, згенерований системою штучного інтелекту, як «особи, яка здійснює правомірне використання системи» виглядає юридично нечітким. Зауважимо, що сучасні системи штучного інтелекту (далі – ШІ) передбачають багатшарову природу створення кінцевого об'єкта, де задіяні принаймні три ключові категорії суб'єктів: 1) власник/розробник системи ШІ, який здійснює найбільші інвестиції у створення та підтримку алгоритму; 2) створювач окремої підсистеми/моделі, який вносить творчий чи налаштовувальний вклад у специфіку генератора (наприклад, персоналізованого бота); та 3) користувач (промптер), який надає первинний імпульс та специфікацію результату через формулювання завдання. Крім того, запропонована у проекті конструкція не враховує інвестиційний критерій, який є визначальним для більшості прав *sui generis* у міжнародній та європейській практиці (наприклад, право виробника бази даних у ЄС). Це право зазвичай надається особі, яка зробила значні фінансові, часові та людські інвестиції у створення матеріальної чи організаційної основи для об'єкта. У контексті ШІ найбільший інвестиційний внесок робить саме власник/розробник системи, що вказує на його підстави також бути суб'єктом права *sui generis*. У зв'язку з цим, вважаємо, що суб'єктами права особливого роду на неоригінальний об'єкт, згенерований системою штучного інтелекту, доцільніше визначити: власника\розробника системи ШІ; особу, яка сформулювала кінцеве завдання (промпт) та ініціювала генерацію та інших визначених законом суб'єктів.

9. У ч. 2 ст. 649 проекту встановлено, що право попереднього користувача можуть передавати або воно може переходити до іншої особи лише разом із підприємством чи діловою практикою або з тією частиною підприємства чи ділової практики, в яких було використано винахід, корисну модель або здійснено значну підготовку для такого використання. З приводу цього слід зазначити наступне. 28.02.2025 набрав чинності Закон України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм

у перехідний період та об'єднань юридичних осіб», який був введений в дію 28.08.2025. Згідно з ч. 1 ст. 13 цього Закону створення юридичних осіб в організаційно-правових формах державного підприємства (державного комерційного підприємства, державного некомерційного підприємства, казенного підприємства), комунального підприємства (комунального комерційного підприємства, комунального некомерційного підприємства), спільного комунального підприємства, приватного підприємства, іноземного підприємства, дочірнього підприємства, підприємства об'єднання громадян (релігійної організації, профспілки), підприємства споживчої кооперації забороняється. При цьому згідно з ч. 1 ст. 14 зазначеного Закону «протягом шести місяців з дня введення в дію цього Закону учасники (засновники) підприємства, уповноважений суб'єкт управління об'єктами державної власності приймають рішення про припинення підприємства (крім державних некомерційних підприємств), єдиним учасником (засновником) якого є держава, крім підприємств, щодо яких відкрито провадження у справі про банкрутство». Водночас, у проекті (ст. 384) єдиний майновий комплекс, що його використовують для провадження підприємницької діяльності охоплюється поняттям «бізнес».

Аналогічні зауваження стосуються ч. 2 ст. 660, ч. 2 ст. 671, ч. 2 ст. 695 проекту.

10. Частиною 2 ст. 661 проекту встановлено, що промисловим зразком може бути зовнішній вигляд виробу або його частини, що визначають відповідно до закону. На наш погляд, в зазначеній нормі доцільно встановити, що «промисловим зразком може бути зовнішній вигляд виробу або його частини, що визначається, зокрема, лініями, контурами, кольором, формою, текстурою та/або матеріалом виробу, та/або його оздобленням». Така редакція відповідатиме ст. 212 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, а також Регламенту ЄС № 6/2002.

11. У ч. 1 ст. 683 проекту встановлено, що комерційним найменуванням «є позначення, що дає можливість вирізнити юридичну особу як *суб'єкта підприємницької діяльності* з-поміж інших та не вводить в оману споживачів щодо справжньої її діяльності. Таким позначенням можуть бути слово (слова), літери, а також їх комбінація з цифрою (цифрами)». Зазначимо, що у інших положеннях проекту ЦК поняття «суб'єкт підприємницької діяльності» не використовується. Водночас зауважимо, що згідно з ч. 1 ст. 684 проекту цієї глави суб'єктами права інтелектуальної власності на комерційне найменування є юридичні особи, які є підприємницькими товариствами.

12. Згідно з ч. 1 ст. 687 проекту чинність майнових прав інтелектуальної власності на комерційне найменування припиняють у разі припинення юридичної особи. Однак слід зауважити, що згідно з ч. 1 ст. 115 проекту встановлює, що «юридична особа припиняється в результаті *передання всього свого майна, прав та обов'язків іншим юридичним особам* - правонаступникам

(шляхом злиття, приєднання, поділу) або ліквідації». Таким чином, припинення включає злиття, приєднання та поділ (що передбачають передання права та обов'язків) і ліквідацію (що таке передання не передбачає). У зв'язку з цим у п. 1 ч. 1 цієї статті слово «припинення» пропонуємо замінити на «ліквідацію». Вважаємо також доцільним уточнити у цій статті, що чинність майнових прав на комерційне найменування припиняється також «у разі його неправомірного використання».

13. У ч. 3 ст. 688 проекту визначено, що «види позначень, які не можуть бути об'єктами торговельної марки, визначає закон». Разом з тим, визначення того, що є об'єктом торговельної марки, у статті відсутнє. Для прикладу, таким позначеннями (об'єктами торговельної марки) можуть бути, зокрема, слова, в тому числі, власні імена, графічні зображення, літери, цифри, кольори, звуки, форми товарів або їх пакування. Крім того, пропонуємо словосполучення «графічні зображення» замінити словами «зображувальний елемент», що застосовується у ч. 2 ст. 5 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» і яке є перекладом терміну «фігуральний елемент», який використовується у ч. 1 ст. 15 Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (Угода TRIPS) та у пп. (b) п. 2 Міжнародного стандарту ВОІВ ST.67 «Рекомендації щодо електронного управління зображувальними елементами торговельних марок»^{8,9}.

14. В ч. 2 ст. 703 проекту передбачено види комерційної таємниці: нерозкриті ноу-хау та ділова інформація. Зауважимо, що основною ознакою комерційної таємниці є її таємність, натомість із зазначеної норми випливає, що видом комерційної таємниці є будь-яка ділова інформація (без ознаки таємності). Зазначимо також, що у цьому абзаці залишається незрозумілим, що саме мається на увазі під терміном «ділова інформація» і чи може бути комерційною таємницею розкрита ділова інформація.

Зауваження щодо книги 5 «Право зобов'язань»

Як зазначено у п. 3 пояснювальної записки до проекту, «Розділ X книги п'ятої («Загальні приписи про зобов'язання») у проекті суттєво переосмислено, він побудований як логічний «ланцюг» від базової дефініції та засад зобов'язання до сучасних механізмів виконання та, у разі відхилення від належного результату, до уніфікованого блоку способів захисту... У главі 53 («Поняття, засади та види зобов'язань») закладено оновлену рамку для всього права зобов'язань... Глава 54 («Виникнення зобов'язання») вибудована навколо договору як головного механізму приватного саморегулювання, з унормуванням переддоговірної стадії та сучасних «передумов» обороту. .. Розділ XI книги п'ятої («Договірні зобов'язання») збережено як найбільш «прикладний» масив кодексу, що забезпечує передбачувану рамку для повсякденного цивільного обороту та для сталих договірних моделей, які вже десятиліттями працюють на

⁸ <https://nipo.gov.ua/wp-content/uploads/2025/01/ST67-WIPO-ua-web.pdf>

⁹ <https://www.wipo.int/documents/d/standards/docs-en-03-67-01.pdf>

практиці. Саме тому його модернізація здійснена за принципом «не робити новацій заради новацій»: загальний каталог і логіка поіменованих договорів залишаються впізнаваними, а зміни носять переважно уточнювальний, систематизуючий і практико орієнтований характер».

Для цього у зазначеній книзі визначаються: поняття, засади та види зобов'язань; сторони у зобов'язанні та порядок їх заміни; види зобов'язань; виникнення зобов'язань та їх виконання та припинення; Забезпечення виконання зобов'язань; окремі види договірних зобов'язань.

Щодо окремих положень вказаної книги слід зазначити наступне.

1. У ч. 2 ст. 707 проекту зазначається, що «приписи цього розділу застосовують до всіх прав і обов'язків, що виникають із зобов'язань, якщо іншого не встановлюють цей Кодекс, інший закон або не впливає із суті відносин». З метою забезпечення єдності термінології щодо джерел цивільного (приватного) права, яка використовується у цій книзі («цей Кодекс, закон або договір» (ст. ст. 754, ч. 4 ст. 776, ч. 5 ст. 779 тощо) пропонуємо ч. 2 цієї статті після слова «інший закон» доповнити словом «та договір». Слід також внести відповідні уточнення до інших відповідних положень цієї Книги.

2. У ч. 1 ст. 708 проекту зазначається, що «зміст зобов'язання, його мета та/або спосіб виконання *не можуть суперечити* публічному порядку, імперативним нормам, доброзвичайності». Пропонуємо у ч. 1 цієї статті проекту слова «імперативним нормам» замінити на слова «цьому Кодексу та законом», враховуючи, що диспозитивні норми закону також треба виконувати. Це зауваження стосується також і інших випадків застосування у проекті цього терміну (ч. 4 ст. 763, ст. 775 тощо).

3. У п. 1 ч. 2 ст. 708 проекту пропонується встановити, що «сторони у зобов'язанні повинні: 1) діяти добросовісно та відповідно до вимог чесної ділової практики». У зв'язку з невизначеністю змісту поняття «чесна ділова практика», що може призвести до його неоднозначного тлумачення, пропонуємо доопрацювати п. 1 ч. 2 цієї статті з урахуванням зазначеного зауваження.

4. У ч. 2 ст. 724 проекту пропонується визначити перелік зобов'язань, що не підлягають примусовому виконанню. На нашу думку, запропонований перелік не враховує, що згідно з ч. 4 ст. 7 проекту, сторони можуть відступити в договорі від приписів актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини на власний розсуд.

5. В абз. 1 ч. 2 ст. 734 проекту пропонується визначити випадки передачі до суду спору, якщо він не врегульований. На нашу думку, запропоноване не враховує те, що позасудовий порядок вирішення переддоговірного спору може визначатися у договорі чи окремій домовленості, а у випадку, якщо їх немає, спір має розглядатися безпосередньо у суді.

6. У ч. 2 ст. 776 проекту пропонується встановити, що «зобов'язання слід виконувати відповідно до його умов, цього Кодексу, іншого закону та засад приватного права». Проте слід звернути увагу, що у комерційних відносинах

виконання зобов'язання може ґрунтуватися і на зафіксованих звичаях ділового обороту, і на узвичаєнні, яке склалося між сторонами.

7. У ч. 5 ст. 779 проекту зазначається, що «боржник є таким, що прострочив, якщо він не приступив до виконання зобов'язання або не виконав його у строк, встановлений договором або законом. На боржникові лежить ризик випадкової неможливості виконання після прострочення. Юридичні наслідки прострочення визначають цей Кодекс та договір». Проте із змісту ч. 5 цієї статті проекту залишається незрозумілим, в чому саме полягає «ризик випадкової неможливості виконання після прострочення». У зв'язку з цим з метою уникнення можливості неоднозначного тлумачення відповідного припису. пропонуємо доопрацювати цю частину.

8. У гл. 58 «Припинення зобов'язання» проекту пропонується врегулювати питання припинення зобов'язання. Звертаємо увагу, що згідно з ст. 11 проекту, цивільні права та обов'язки не лише припиняються, але й зупиняються та поновлюються. У зв'язку з цим пропонуємо доопрацювати гл. 58 цієї книги, передбачивши у ній правове регулювання зупинення та поновлення зобов'язання.

9. У ч. 3 ст. 858 проекту пропонується, що «відступне може бути передане третьою особою або за допомогою інформаційної (автоматизованої) системи, у тому числі за допомогою сма^{рт}-контракту, за згодою кредитора». Із змісту ч. 3 цієї статті залишається незрозумілим зміст поняття «сма^{рт}-контракт», що може ускладнити реалізацію відповідного припису.

10. У ст. 864 проекту пропонується врегулювати питання припинення зобов'язання прощенням боргу. На нашу думку, у статті не враховані випадки, коли не дозволяється припинення зобов'язання прощенням боргу, зокрема, у випадках відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, щодо сплати аліментів тощо.

11. У ст. 876 проекту пропонується врегулювати питання права на примусове виконання грошового зобов'язання. Однак, на нашу думку, у статті не враховані випадки, за яких боржник може запропонувати новацію грошового зобов'язання у разі неможливості його виконання, сплату відступного тощо.

12. У ст. 880 проекту пропонується врегулювати питання судової неустойки (астрент). На нашу думку, правової визначеності потребує порядок призначення судом астренту, оскільки без цього порядку механізм реалізації відповідного припису залишається невизначеним.

13. У ч. 1 ст. 890 проекту зазначається, що «у разі прострочення грошового зобов'язання боржник сплачує, крім суми боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції, відсотки річних від простроченої суми за весь час прострочення. Розмір відсотків визначають обліковою ставкою Національного банку України, що діяла у період, за який сплачують відсотки, якщо іншого розміру відсотків не встановлює договір або закон». На нашу думку, у ч. 1 цієї статті слід передбачити встановлення мінімального розміру відсотків, який

визначається обліковою ставкою Національного банку України, що діяла у період, за який сплачуються відсотки.

14. У ч. 2 ст. 910 проекту пропонується встановити, що «продавець, який надав гарантії щодо якості товару, несе відповідальність за недоліки товару, якщо не доведе, що недоліки виникли після передання товару покупцеві внаслідок: 1) порушення покупцем правил користування чи зберігання товару; 2) дій третіх осіб; 3) обставин непереборної сили». У ч. 1 ст. 875 проекту зазначається, що «невиконання є виправданим, якщо боржник доведе, що воно зумовлене перешкодою поза його контролем, що не можна було передбачити на момент виникнення зобов'язання або на момент настання строку (терміну) його виконання, і наслідків якої не можна було уникнути або подолати за умови докладання розумних зусиль (непереборна сила)». У зв'язку з тим, що у ч. 1 ст. 875 проекту запроваджується поняття *«перешкода поза його контролем»*, яке дозволяє визнавати невиконання зобов'язання виправданим, вважаємо за доцільне врахувати це у ч. 2 цієї статті.

Це зауваження також стосується ч. 1 ст. 1132, ч. 1 ст. 1147 та інших відповідних положень проекту.

15. У гл. 61 «Договір дарування» проекту регулюються правові відносини пов'язані не лише з договором дарування, а й з договором пожертви (ст. ст. 956, 957 проекту). У зв'язку з цим пропонуємо уточнити назву гл. 61.

16. В абз. 2 ч. 2 ст. 953 проекту пропонується встановити, що «у разі смерті дарувальника, оголошення його померлим, визнання безвісно відсутнім, недієздатним чи *ліквідації юридичної особи* виконання обов'язку на користь третьої особи має право вимагати від обдаровуваної особи, на користь якої встановлено такий обов'язок». На нашу думку, запропоноване не враховує те, що згідно з ч. 2 ст. 42 Кодексу України з процедур банкрутства (далі – КУПБ) однією з підстав визнання господарським судом у межах провадження у справі про банкрутство за заявою арбітражного керуючого або кредитора правочинів, вчинених боржником протягом трьох років, що передували відкриттю провадження у справі про банкрутство, є те, що боржник уклав договір дарування. У такому разі права третіх осіб, встановлені таким договором, також припиняються, що свідчить про відсутність у них самостійного та стабільного права вимоги. Крім того, у разі ліквідації юридичної особи-дарувальника всі її майнові активи, у тому числі майнові права та права вимоги, підлягають включенню до ліквідаційної маси та використовуються для задоволення вимог кредиторів у встановленій законом черговості. Автоматичне надання третій особі права вимагати виконання обов'язку обдаровуванню без оцінки ліквідатором правової природи такого права створює ризик порушення прав кредиторів і може бути використане для обходу процедур банкрутства шляхом укладення договорів дарування з обтяженням. У зв'язку з цим реалізація права третьої особи є обґрунтованою лише після завершення ліквідаційної процедури та за умови, що відповідне право вимоги не входить до складу ліквідаційної маси або не підлягає реалізації в інтересах кредиторів, що відповідає принципам

справедливості, правової визначеності та балансу інтересів учасників цивільних правовідносин.

17. У гл. 63 проекту пропонується врегулювати правові відносини пов'язані з довічним утриманням (доглядом). Зауважимо, що договір довічного утримання (догляду) є цивільно-правовою конструкцією, яка поєднує матеріальне забезпечення та особистий догляд за відчужувачем, а «утримання» і «догляд» є складовими елементами одного комплексного обов'язку набувача. У зв'язку з цим логічнішою виглядає використання для цього договору назви ««договір довічного утримання та догляду», не розділяючи його на окремі договори «довічного утримання та догляду», «довічного утримання» та «довічного догляду».

18. У ч. 2 ст. 1193 проекту зазначається, що «договір зберігання є розірваним або зміненим з моменту отримання зберігачем від поклажодавця повідомлення про односторонню відмову від виконання договору повністю або частково, якщо іншого строку розірвання або зміни договору не визначено у повідомленні або за згодою сторін». На нашу думку, порушене у цій частині питання не відповідає предмету статті, якою згідно з її назвою є «Плата за зберігання».

19. Стаття 1223 проекту має назву «Зберігання речей, що є предметом спору (секвестр)». Вважаємо, що термін «секвестр» слід виключити із назви статті, оскільки він використовується не лише у випадку спору щодо зберігання речей, а у випадку інших відповідних спорів.

20. У ч. 2 ст. 1243 проекту зазначається, що «якщо строк, визначений у довіреності, виданій на підставі договору доручення, менший ніж за строк встановлений договором доручення, довіритель зобов'язаний видати нову довіреність». На нашу думку, з метою забезпечення правової визначеності було б доцільним визначити строк, на який видається нова довіреність.

21. Враховуючи, що у §2 «Договір ескроу» проекту (ст.ст. 1321-1328) йдеться про різновид банківського рахунку, виглядає більш юридично коректним використання в ньому поняття «рахунок ескроу», а не «рахунок», що дозволить уникнути плутанини в тексті цього параграфу, за змістом положень якого не завжди зрозуміло, про який саме рахунок йдеться – «звичайний» рахунок чи «рахунок ескроу», а також про «договір рахунку ескроу» чи договір «ескроу». Також, в інших положеннях проекту застосовується «рахунок умовного зберігання (ескроу)» (ч. 5 ст. 787, ч. 3 ст. 851, ч. 7 ст. 852). У зв'язку з цим, вказана термінологія в тексті проекту потребує належної уніфікації.

22. Запропонована у ст. 1353 проекту конструкція «договору творчого замовлення» потребує доопрацювання, оскільки побудована на звуженому та внутрішньо суперечливому підході до визначення як суб'єктного складу, так і сфери застосування відповідної норми, що створює ризики фрагментарного та неповного правового регулювання відносин у сфері інтелектуальної власності. Так, ч. 1 ст. 1353 проекту імперативно визначає виконавцем договору виключно «творця - автора, виконавця». Такий підхід не відповідає системі суб'єктів

суміжних прав, визначеній ст. 626 проекту, до якої віднесено, зокрема, виробників фонограм, виробників відеограм, організації мовлення та видавців преспублікацій. Зазначені суб'єкти можуть бути юридичними особами, а отже помилково їх кваліфікувати як «творців» у значенні фізичної особи-автора.

Крім того, у ст. 1353 проекту використовується термін «договір творчого замовлення», тоді як абз. 2 ч. 1 цієї ж статті фактично поширює дію відповідної норми на договір про створення за замовленням об'єкта права інтелектуальної власності з юридичною особою. Однак зазначене не узгоджується як з назвою статті, так і з визначенням виконавця у її абз. 1 ч. 1.

23. У ч. 4 ст. 1389 проекту пропонується встановити, що шкоду, завдану особі недостовірністю, неповнотою або суперечливістю умов, що містить оголошення про публічний конкурс, відшкодовує особа, яка його оприлюднила. Зауважимо, що покладення відповідальності за недостовірність умов оголошення про публічний конкурс на «особу, яка його оприлюднила» не враховує, того, оприлюдненням не завжди займається «засновник публічного конкурсу», який має визначати його умови.

24. У ч. 3 ст. 1390 проекту зазначається, що «якщо у зв'язку зі зміною умов особа, яка розпочала підготовку до участі, втратила інтерес до участі у публічному конкурсі або позбавлена можливості взяти у ньому участь, вона має право на відшкодування понесених нею *необхідних і розумних витрат*». На нашу думку, у цьому випадку правової визначеності потребує визначення того, які витрати у цьому разі вважаються необхідними і розумними.

Зауваження щодо книги 6 «Право сімейне»

Як зазначено у п. 3 пояснювальної записки до проекту, «Проект книги шостої «Право сімейне» формує сучасну модель регулювання сімейних відносин, яка поєднує конституційний стандарт охорони сім'ї з інструментами юридичної визначеності та договірної автономії учасників сімейних відносин.

Ключовою системною і водночас методологічною новелою проекту є повернення сімейно-правового регулювання до структури Цивільного кодексу України. Це відповідає первісній логіці кодифікації приватного права: сімейні відносини (у їх майновому та значною мірою особистому вимірі) належать до ядра приватноправового регулювання і мають бути узгоджені із загальними засадами, інститутами правочинів, представництва, строків, захисту цивільних прав тощо. Такий підхід є усталеною світовою практикою кодифікації: у багатьох правопорядках сімейне право є частиною цивільних кодексів. Натомість окремі «сімейні кодекси» як самостійні кодифіковані акти у світі є радше винятком із дебільшого історично характерні для правопорядків, на які вплинув радянський/соціалістичний підхід до «відокремлення» сімейного регулювання від цивільного».

Для цього у книзі визначаються: загальні приписи сімейного права та шлюбу; державна реєстрація, недійсність та припинення шлюбу; режим окремого проживання подружжя; регулювання особистих відносин між

батьками і дітьми, іншими членами сім'ї та родичами; юридичні режими майна в сімейних відносинах; утримання; влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Щодо окремих положень вказаної книги слід зазначити наступне.

1. У ч. 2 ст. 1472 проекту пропонується визначити, що сім'ю створюють на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення та інших форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також на інших підставах, що не заборонені законом і відповідають доброзвичайності. Вважаємо дискусійним включення до підстав створення сім'ї «інших форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», оскільки діти із таких форм можуть бути як усиновлені, так і повернуті у біологічну сім'ю у випадку відновлення батьківських прав. Крім того, наприклад батьки-вихователі дитячого будинку сімейного типу отримують плату за здійснення їх функцій щодо утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, .

2. Важливою новелою проекту є визначення у цивільному законодавстві принципу забезпечення *«найкращих інтересів дитини»* (ст. 1476 проекту), згідно з яким *««при вирішенні будь-якого питання стосовно дитини члени сім'ї, інші особи, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, суд керуються найкращими інтересами дитини та враховують: 1) вік, стан здоров'я та будь-які особливості дитини; 2) матеріальні, освітні, психологічні, емоційні та інші потреби дитини з урахуванням її віку та розвитку; 3) думку дитини, якщо вона може її висловити; 4) можливий вплив на дитину будь-яких змін та обставин; 5) характер відносин дитини з іншими членами сім'ї – якщо питання стосується таких відносин»*. На нашу думку, положення статті потребують доопрацювання з метою більш повного забезпечення дотримання цього принципу. Зокрема, зазначимо, що згідно з ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» під забезпеченням найкращими інтересами дитини розуміються *«дії та рішення, що спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності та враховують думку дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити»*.

Крім цього, ч. 3 цієї статті, яка визначає права дитини, доцільно, доповнити його положеннями про право дитини на безоплатну правову допомогу та про участь психолога або представника служби у справах дітей у розгляді її звернення до суду.

3. Пропонуємо включити до складу гл. 93 «Загальні приписи сімейного права» статтю про особливості договірного регулювання сімейних відносин (аналогічну за змістом ст. 9 чинного СК, що має забезпечити нормативну основу для укладення не лише шлюбних договорів, а й інших договорів між подружжям, батьками та дітьми, іншими членами сім'ї, щодо регулювання окремих аспектів сімейних відносин.

4. Положення ч. 4 ст. 1488 проекту спрямоване на захист добросовісних очікувань сторони, яка понесла витрати у зв'язку з підготовкою до шлюбу, однак її запропонована редакція створює низку правових ризиків. Зокрема, встановлення обов'язку компенсувати моральну шкоду у разі відмови від укладення шлюбу без чіткого визначення критеріїв її наявності та розміру може призвести до надмірної дискреції при реалізації відповідного припису.

Крім того, виглядає доцільним з метою забезпечення належного правового захисту прав наречених визначення у ч. 4 цієї статті того, що відшкодовуються лише необхідні, обґрунтовані та належним чином підтверджені витрати з визначенням відповідних критеріїв.

5. У ч. 3 ст. 1491 проекту визначається що «шлюб, зареєстрований за відсутності нареченої та/або нареченого, є неукладеним. Запис про такий шлюб в органі державної реєстрації актів цивільного стану скасовують за рішенням суду, ухваленим заявою заінтересованої особи». Однак, скасування шлюбу з цієї підстави лише у судового порядку виглядає дискусійним, враховуючи строки судового процесу. За цих умов виглядає доцільним надання можливості скасування запису про шлюб, зареєстрований за відсутності нареченої і (або) нареченого, органам державної реєстрації актів цивільного стану за заявою, зокрема, нареченої, нареченого або їх представників за відсутності спору між ними.

Водночас судовий порядок скасування такого запису доцільно передбачити лише у разі спору між ними з цього приводу (як це зроблено у ст. 1495 проекту щодо визнання шлюбу недійсним та можливості скасування записів про шлюб органами державної реєстрації актів цивільного стану).

6. У проекті пропонується надати право нотаріусам на розірвання шлюбу (ст.ст. 1509, 1510, 1511 проекту).

Проте, надання права нотаріусам реєструвати розірвання шлюбу не узгоджується із загальною концепцією цієї Книги, в якій визначено, що державна реєстрація шлюбу здійснюється органом державної реєстрації актів цивільного стану (ст. 1484, 1485, 1489, 1490 тощо). Тобто модель, яка закріплена в цій Книзі визначає, що державна реєстрація актів цивільного стану є виключною компетенцією органів державної реєстрації актів цивільного стану, та шлюб та його припинення має реєструвати лише відповідний орган.

Крім того, надання такого права нотаріусам не враховує положення ч. 1 ст. 1484 проекту, якою визначено, що державна реєстрація шлюбу встановлена для забезпечення стабільності відносин між жінкою і чоловіком, охорони прав та інтересів подружжя, їхніх дітей, а також в інтересах держави та суспільства. Таким чином, ст. 1484 проекту чітко підкреслює, що державна реєстрація шлюбу – це механізм захисту публічних інтересів, що вимагає саме державного контролю.

7. Пропозицію щодо можливості розірвання подружжям, яке має дітей, шлюбних відносин в органах реєстрації актів цивільного стану або нотаріусом (ст. 1511 проекту) не враховує положення ст. 9 Конвенції ООН про

права дитини від 20.11.1989 (ратифікована відповідною постановою Верховної Ради України від 27.02.1991 № 789-XII), згідно з якою «держави-учасниці забезпечують те, щоб дитина не розлучалася з батьками всупереч їх бажанню, за винятком випадків, коли компетентні органи згідно з судовим рішенням, визначають відповідно до застосовуваного закону і процедур, що таке розлучення необхідне в якнайкращих інтересах дитини» (п. 1). Крім цього, згідно з п. 2 ст. 9 названої Конвенції під час розгляду такого питання всім заінтересованим сторонам (однією із яких є сама дитина) надається можливість брати участь у розгляді та викладати свою точку зору, що навряд чи може бути забезпечено при розірванні шлюбу органом державної реєстрації актів цивільного стану чи нотаріусом.

8. Згідно з ч. 2 ст. 1535 проекту «батьківська відповідальність належить обом батькам з моменту народження дитини або з моменту встановлення материнства та/або батьківства». Однак, у положенні не враховуються випадки, коли батьківство встановлюється після народження дитини, а також не визначається час, протягом якого вона існує, зокрема чи мають її особи, які позбавлені батьківських прав.

9. Запропоноване положення ч. 2 та ч. 3 ст. 1536 проекту загалом відображає сучасний підхід до розуміння батьківської відповідальності як спільної та рівної, незалежно від факту перебування батьків у шлюбі або їх спільного проживання з дитиною. Однак, виглядає доцільним можливість обмеження рівності прав батьків при здійсненні батьківської відповідальності у випадках: небезпеки для дитини; домашнього насильства; ухилення від виконання обов'язків тощо.

10. У ч. 1 ст. 1551 проекту визначається, що «у разі виникнення між батьками спору щодо місця проживання малолітньої дитини, участі одного з батьків у вихованні дитини, спілкуванні з нею, вибору закладів освіти, охорони здоров'я, фізичної культури (спорту), які має відвідувати дитина, управління майном дитини (питання батьківської відповідальності) суд одночасно вирішує всі зазначені питання батьківської відповідальності, крім тих, щодо яких батьки досягли домовленості». Однак, покладення на суд обов'язку «одночасно вирішувати всі питання» створює обов'язок суду розглядати навіть ті аспекти, що не є предметом спору або не потребують деталізації, що не узгоджується з ст. 13 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК), згідно з якою суд розглядає справи не інакше як за зверненням особи, поданим відповідно до цього Кодексу, *в межах заявлених нею вимог*.

11. Відповідно до ч. 2 ст. 1553 проекту «батьки можуть спільно звернутися до медіатора, центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді або до іншої особи, яка має спеціальні знання, з метою вжиття заходів для досягнення домовленості щодо всіх або кількох питань батьківської відповідальності».

Проте, із змісту ч. 2 цієї статті залишається незрозумілим, коли саме батьки можуть звернутися до вказаних у ній органів та осіб з метою вжиття заходів щодо досягнення домовленості щодо питань батьківської відповідальності: до початку

судового розгляду чи на будь-якої його стадії. Крім цього, виглядає доцільним у цій частині визначити строк проходження примирення, а також передбачити зупинення судового провадження на цей час.

Також зазначимо, що не зрозуміло, що мається на увазі під «іншою особою, яка має спеціальні знання», до якої можуть звернутися батьки з метою вжиття заходів для досягнення домовленості щодо усіх або кількох питань батьківської відповідальності.

12. Положення, відповідно до якого суд за заявою одного з батьків може змінити розподіл батьківської відповідальності у разі зміни обставин (ч. 1 ст. 1554 проекту), виглядає таким, що не відповідає принципу правової визначеності з огляду на відсутність у нормі конкретизації таких обставин. Зауважимо, що його використання без визначення характеру зміни обставин, їх істотності та впливу на інтереси дитини створює ризик надмірної дискреції та неоднозначного тлумачення відповідного припису.

13. У ч. 1 ст. 1555 проекту визначається, що за заявою матері, батька орган опіки та піклування за осідком (місцем постійного проживання) дитини може вирішувати окремі питання батьківської відповідальності. Вважаємо за доцільне уточнити, що орган опіки та піклування не вправі розглядати зазначені питання у разі, якщо на момент подання відповідної заяви вони вже є предметом судового розгляду. Відсутність такого застереження створює ризик дублювання повноважень суду та органу опіки та піклування, а також ухвалення взаємовиключних рішень.

14. Стаття 1555 проекту, яка визначає позасудовий механізм вирішення окремих питань батьківської відповідальності, органом опіки та піклування потребує доопрацювання з метою забезпечення правової визначеності, збалансування повноважень органу опіки та піклування і дотримання принципу пріоритету найкращих інтересів дитини. Так, у ч. 4 статті органу опіки та піклування надається право діяти з власної ініціативи у разі настання «невідкладних обставин». Однак при цьому у цій частині перелік таких обставин є «незакритим» («тощо»), що знижує рівень правової визначеності. Крім цього, положення ч. 7 про можливість зміни рішення органу опіки та піклування за заявою одного з батьків або у зв'язку зі зміною місця проживання дитини не містить чітких критеріїв «зміни обставин», що знову ж таки розширює дискрецію органу без належних запобіжників.

15. Юридичний режим майна подружжя пропонується розуміти як систему норм, встановлених законом або договором, що зумовлені укладенням шлюбу або його припиненням та регулюють майнові відносини подружжя між собою та з третіми особами (ст. 1578 проекту). Загалом формулювання відповідає потребі системного визначення поняття «юридичний режим майна подружжя» у новому ЦК.

Разом із тим формулювання «система норм, встановлених законом або договором» є надто загальним і фактично дублює загальні положення цивільного

права про нормативне та договірне регулювання майнових відносин, не розкриваючи специфіки саме подружніх майнових відносин.

Крім того, вказівка на те, що юридичний режим майна «зумовлений укладенням шлюбу або його припиненням», є дискусійною, оскільки припинення шлюбу не формує новий режим майна, а лише впливає на реалізацію та припинення вже існуючих майнових прав та обов'язків.

16. У ст. 1567 проекту, якою пропонується врегулювати питання права дитини на «висловлення власної думки», слід врахувати, що при розгляді справ для врахування думки дитини, якщо дитина досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити, варто взяти до уваги кращі міжнародні практики опитування дитини, що включають проведення опитувань дитини, якщо це необхідно, у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні; проведення опитувань дитини особою, спеціально підготовленою для цих цілей; проведення всіх опитувань дитини одними й тими самими особами, якщо це можливо та де це доцільно. Зокрема, на наш погляд, у будь-якому судовому процесі при опитуванні дитини можуть бути застосовані принципи опитування дитини, визначені у ратифікованій Україною Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (ст. 35).

17. Згідно з ч. 1 ст. 1580 проекту визначається, що «подружжя у межах, встановлених цим Кодексом, має право врегулювати свої майнові відносини договором, якщо такий договір не спрямовано на порушення прав або інтересів третіх осіб». Водночас, згідно з ч. 1 ст. 1581 проекту «базовий режим майна подружжя охоплює систему норм, встановлених цим Кодексом, які не можуть бути змінені шлюбним договором». Однак, із змісту цих положень залишається незрозумілим чи стосується це положення договору, про який йдеться у ст. 1580 проекту і як цей договір співвідноситься з шлюбним контрактом.

Невизначеність у співвідношенні договору, передбаченого ст. 1580 проекту, та шлюбного договору, а також відсутність чіткої відповіді щодо можливості зміни таким договором положень базового режиму майна подружжя може призвести до неоднозначного тлумачення норм та правової невизначеності у договірному регулюванні майнових відносин подружжя.

18. У ст. 1582 проекту «Захист прав на сімейне житло та речі домашнього вжитку» визначається поняття «сімейне житло» та закріплюється необхідність обов'язкової згоди обох з подружжя на розпоряджання таким житлом. Однак, із змісту цієї статті залишається незрозумілим механізм реалізації її приписів, зокрема, в якому документі подружжя визначає житло сімейним, як це стає відомим третім особам тощо. Крім того, у ч. 3 цієї статті визначається, що «якщо сімейне житло є особистим майном одного з подружжя, а другий з подружжя відмовляється надати згоду на розпоряджання таким майном чи на його обтяження, відповідний дозвіл може надати орган опіки та піклування або суд з урахуванням найкращих інтересів дитини та інтересів інших учасників сімейних відносин». Проте, таке положення не узгоджується із п. 1 ч. 1 ст. 1585 проекту,

згідно із яким майно, набуте до шлюбу є особистим майном кожного з подружжя. До того ж у вказаному положення відсутні критерії, за якими орган опіки або суд мають оцінювати «інтереси інших учасників сімейних відносин».

19. Відповідно до ч. 1 та ч. 2 ст. 1583 проекту «кожний із подружжя за час шлюбу зобов'язаний здійснювати внесок *на потреби сім'ї* відповідно до своїх можливостей та обставин, що мають істотне значення. Такий внесок може бути здійснений у негрошовій формі (ведення домашнього господарства, догляд за дітьми тощо). Внесок на потреби сім'ї спрямовують на покриття витрат на утримання сімейного житла та речей домашнього вжитку, *задоволення розумних особистих потреб кожного з подружжя*, а також витрат на утримання, виховання та освіти дітей». Однак, вказаним положенням бракує визначення критеріїв, за якими визначаються, зокрема, «потреби сім'ї» та «розумні особисті потреби».

20. Назва ст. 1594 проекту «Виконання обов'язків подружжя за боргами» не відповідає її змісту, оскільки у статті фактично йдеться не про виконання зобов'язань, а про відповідальність подружжя за спільними боргами. Крім цього, у ч. 2 та ч. 3 ст. 1594 проекту, пропонується визначити, що «2. Той із подружжя, який є стороною зобов'язання, за яким виник спільний борг подружжя, несе відповідальність за його виконання також своїм особистим майном. 3. Той із подружжя, який не є стороною зобов'язання, за яким виник спільний борг подружжя, субсидіарно несе відповідальність за його виконання також своїм особистим майном, але не більше половини суми боргу».

На нашу думку, положення цієї статті щодо виконання зобов'язання за спільним боргом подружжя також своїм особистим майном не узгоджується із п. 1 ч. 1 ст. 1585 проекту, в якому визначено, що майно набуте до шлюбу є особистою власністю. Формулювання «не більше половини суми боргу» (ч. 3) може бути несправедливою як для кредитора, так і для подружжя.

21. Припис п. 2 ч. 2 ст. 1596 проекту встановлює обов'язок отримання письмової згоди обох з подружжя у разі відчуження, обтяження або передання у користування транспортного засобу та «іншого цінного рухомого майна». Водночас у статті не визначено ані переліку такого майна, ані критеріїв, за якими рухоме майно визнається цінним (вартісний поріг, індивідуальна визначеність, значення для сім'ї, джерело набуття тощо), що створює ризик неоднозначного тлумачення цього припису.

Це зауваження стосується також використання термінів «значна сума договору» у п. 3 ч. 2 цієї статті, «особиста цінність» у ч. 3 ст. 1598, «істотно зменшилась» у ч. 3 ст. 1602 проекту.

22. Із змісту ч. 5 ст. 1596 проекту «договір про порядок користування житловим будинком, квартирою, іншою будівлею чи спорудою, земельною ділянкою, посвідчений нотаріально зобов'язує *правонаступника дружини, чоловіка*» незрозуміло, що саме мається на увазі під терміном «правонаступник дружини та чоловіка», а також до чого саме такого правонаступника зобов'язує договір, про який йдеться у цій частині.

23. Стаття 1597 проекту визначає, що «кожний із подружжя зобов'язаний інформувати другого з подружжя про своє особисте майно та свої особисті зобов'язання, а також про правочини та інші дії, вчинені щодо управління, користування чи розпоряджання спільним майном у тому обсязі, який є необхідним для здійснення другим із подружжя своїх прав і виконання обов'язків».

Водночас обов'язок інформування у тому обсязі, «який є необхідним для здійснення другим із подружжя своїх прав і виконання обов'язків» без визначення відповідних критеріїв створює ризик неоднозначного тлумачення відповідного припису. Крім цього, у статті не визначається ні форма, ні строки, ні спосіб такого інформування, а також правові наслідки порушення цього обов'язку, що свідчить про відсутність завершеного механізму реалізації відповідного припису.

24. Щодо положень ст. 1620 проекту «Управління майном дитини» зазначимо наступне.

24.1. У ч. 1 ст. 1620 проекту визначається, що «якщо малолітня дитина може самостійно визначити свої потреби та інтереси, батьки здійснюють управління її майном, враховуючи такі потреби та інтереси». Однак таке положення не повною мірою узгоджується з принципом найкращих інтересів дитини, закріпленим у ст. 1476 проекту, оскільки не передбачає системного врахування думки дитини при вирішенні питань управління належним їй майном. Відсутність чітких приписів щодо врахування віку, рівня розвитку та позиції дитини створює ризик формального підходу до управління її майном та прийняття рішень без належного урахування індивідуальних потреб дитини

24.2. У ч. 2 ст. 1620 проекту передбачається можливість вчинення правочинів, за якими малолітня дитина набуває у власність майно безоплатно, у тому числі нерухоме майно, користувачем якого вона є без надання дозволу органу опіки та піклування. Проте, такий підхід не повною мірою узгоджується із завданням забезпечення належного захисту майнових прав дитини (зокрема, із урахуванням найкращих інтересів дитини (ст. 1476 проекту)), оскільки не враховує можливих ризиків набуття обтяженого чи проблемного майна, а також не виключає можливості зловживань шляхом укладення удаваних правочинів (ст. 251 проекту, зокрема, оформлення відплатних правовідносин як безоплатних).

Це зауваження стосується ч. 3 ст. 1620 проекту щодо вчинення таких же правочинів неповнолітніми.

24.3. У положеннях ч. 2 ст. 1620 проекту при визначенні переліку майна, щодо якого встановлюються обмеження на вчинення правочинів, відсутня пряма згадка про рухоме майно, зокрема транспортні засоби, як окремий об'єкт правового регулювання, що може створити підстави для неоднозначного тлумачення відповідних норм на практиці. У зв'язку з цим доцільно уточнити положення ч. 2 ст. 1620 проекту шляхом чіткого включення рухомого майна, зокрема транспортних засобів, до сфери її регулювання.

24.4. У статті відсутня вимога щодо перевірки обтяжень майна (боргів, іпотеки та інших обтяжень на нерухоме майно). Відсутність такої норми може призвести до порушення майнових інтересів дитини та можливість отримати дитиною у власність «проблемне» майно.

24.5. Положення щодо надання дозволу укласти малолітнім та неповнолітнім особам договори дарування або договори нерухомого майна, користувачем якого він є без згоди органів опіки й піклування не повною мірою узгоджуються із ст. 77 та ст. 80 проекту, в яких встановлена така заборона щодо укладання таких договорів опікунами та піклувальниками.

25. Частина 2 ст. 1624 проекту передбачає, що «за рішенням суду кошти на утримання (аліменти) присуджуються як частка заробітку особи, яка зобов'язана надавати утримання, та/або у твердій грошовій сумі за вибором одержувача аліментів або його законного представника».

Однак таке положення звужує можливості визначення розміру аліментів, оскільки пов'язує їх присудження переважно із заробітком платника. Такий підхід не враховує ситуацій, коли особа отримує доходи з інших джерел, зокрема від підприємницької чи незалежної професійної діяльності, не перебуваючи у трудових відносинах. Це може призвести до ухилення від належного утримання та не забезпечувати реальний захист інтересів одержувача аліментів.

Це зауваження стосується також інших відповідних положень цієї книги.

26. Положення ст. 1625 проекту у частині можливості стягнення коштів з малолітньої або неповнолітньої дитини на покриття витрат, пов'язаних з утриманням батьків, потребує додаткової конкретизації з огляду на принцип найкращих інтересів дитини (ст. 1476 проекту). Зокрема, на нашу думку, відсутність застереження щодо необхідності попереднього забезпечення власних базових потреб дитини створює ризик обмеження її майнових прав.

27. Стаття 1627 проекту має назву та далі по його тексту використовується «Аліментний виконавчий напис нотаріуса». Звертаємо увагу, що не існує поділу виконавчих написів на види. Тому, виділення серед виконавчих написів нотаріуса аліментного виконавчого напису виглядає недоцільним, оскільки всі виконавчі написи виконуються за однаковими правилами.

28. У ч. 1 ст. 1630 проекту визначається, що «платник аліментів може подати заяву за місцем роботи, місцем виплати пенсії, стипендії про добровільне відрахування аліментів з його заробітної плати, пенсії, стипендії у розмірі та на строк, які визначені у цій заяві». Однак, перелік за яким платник аліментів може подати заяву, є вичерпний, що є досить сумнівним та недоцільним у практиці. Тому, з метою уникнення можливості неоднозначного тлумачення ч. 1 цієї статті пропонуємо після слова «стипендії» додати слова «або іншого місця отримання прибутку».

29. Згідно з ч. 1 ст. 1631 проекту «аліменти присуджують рішенням суду з дня подання заяви (позовної заяви чи заяви про видачу судового наказу)». Проте, залишається незрозуміло, яким чином мають стягуватися аліменти за минулий час, а також яким чином стягувач у цьому випадку має доводити, що вживав

заходів щодо одержання аліментів з їх платника, але останній ухилився від їх сплати.

30. Назва статті 1633 проекту «Сплата аліментів у разі виїзду платника за кордон» не відповідає її змісту, адже в ній йдеться про виїзд платника за кордон на постійне проживання у державу, з якою Україна не має договору про надання правової допомоги.

Крім того, із змісту ч. 2 цієї статті залишається незрозумілим підстави для стягнення з платника аліментів, який не виїхав за кордон або повернувся для постійного проживання в Україні, нових аліментів, оскільки умовою його виїзду визначено виконання ним аліментних зобов'язань.

31. У ст. 1638 проекту визначається, що «аліменти, стягнуті на підставі виконавчого документа або сплачені за договором після припинення права на утримання, вважаються такими, що одержані без юридичної підстави, та підлягають поверненню в повному обсязі, але не більш як за три роки».

Однак виглядає доцільним передбачити у статті, що аліменти, витрачені на утримання дитини, не підлягають поверненню, якщо одержувач діяв добросовісно. Крім того, вважаємо також, що для повернення аліментів потрібно, щоб одержувач знав або повинен був знати про припинення права або якщо аліменти були отримані внаслідок обману чи зловживання.

32. У ч. 2 ст. 1639 проекту визначається, що «один із подружжя є таким, що потребує матеріальної підтримки, якщо заробітна плата, пенсія, доходи від використання належного йому майна, інші доходи не забезпечують йому доходу в обсязі розміру мінімальної заробітної плати, встановленого законом». Визначення доходу непрацездатного подружжя, за наявності якого він потребує матеріальної допомоги від іншого з подружжя, на рівні мінімальної заробітної плати, на нашу думку, не враховує наявності у непрацездатного подружжя індивідуальні потреб (лікування, догляд тощо), які, на нашу думку, також мають враховуватися для визнання його таким, що потребує матеріальної підтримки.

33. Відповідно до ч. 1 ст. 1650 проекту «якщо аліменти присуджуються на двох і більше дітей, суд визначає єдину частку від заробітку матері, батька, яка буде стягуватися до досягнення найстаршою дитиною повноліття». Виглядає доцільним уточнення у статті, що суд має визначати різні суми аліментів щодо різних дітей за наявності істотних обставин (зокрема, стану здоров'я).

34. У ч. 1 ст. 1652 проекту пропонується передбачити, що «той із батьків, з яким проживає дитина, і той із батьків, який проживає окремо від дитини, з дозволу органу опіки та піклування можуть укласти договір про припинення права на аліменти на дитину через передання дитині права власності на нерухоме майно (житловий будинок, квартиру, земельну ділянку тощо) або частки у праві власності на нерухоме майно». Враховуючи положення ст. 1476 проекту щодо «забезпечення найкращих інтересів дитини», виглядає доцільним уточнення у статті того, що передача дитини у власність нерухомого майна не може позбавляти дитину мінімальних гарантій утримання у разі погіршення її майнового стану (зокрема, внаслідок знищення наданого нерухомого майна).

35. Положення ч. 3 ст. 1653 проекту, згідно із яким за рішенням суду аліменти можуть перераховувати на особистий банківський рахунок дитини, яка перебуває у закладі охорони здоров'я, освіти або іншому закладі створює ризик юридичної невизначеності. Зокрема, незрозуміло, у яких випадках аліменти на дитину перераховуються на особистий банківський рахунок дитини і куди вони перераховуватимуться, якщо суд не прийме рішення про таке перерахування.

36. У новій ст. 1655 проекту (ч. 1) пропонується закріпити, що «усиновлення є пріоритетною сімейною формою влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування». Однак використання у нормі терміна «пріоритетна» сімейна форма влаштування має оціночний і невизначений характер, оскільки не розкриває, з якими саме альтернативними формами влаштування дітей він співвідноситься (опіка, піклування, патронат, прийомна сім'я) та чи означає обов'язок держави в усіх випадках віддавати перевагу усиновленню. Відсутність чітких критеріїв і механізмів реалізації такого «пріоритету» створює ризик довільного тлумачення норми та її формального застосування, що може не відповідати найкращим інтересам конкретної дитини.

37. У ч. 4 ст. 1655 передбачається, що обмежування здійснення усиновлення в Україні може бути встановлено лише законом. Натомість варто зазначити, що в окремих випадках таке обмеження не завжди може бути встановлено законом. За необхідності у негайному врегулюванні можливі й інші форми реагування, зокрема, наприклад наразі міжнародне усиновлення зупинене. При цьому окремого закону з цього питання прийнято не було¹⁰.

38. У п. 13 ч. 1 ст. 1660 проекту зазначається, що не можуть бути усиновлювачами особа, яка «перебуває у шлюбі або *фактичному сімейному союзі* з особою, яка відповідно до пунктів 3-6, 8 і 10 цієї статті не може бути усиновлювачем». При цьому не уточнено, що розуміється під фактичним сімейним союзом та як документально підтверджується наявність чи відсутність такого союзу, зокрема, це стосується й випадків, коли особа, бажаючи усиновити дитину, хоче такий союз утаємничити.

39. У ч. 5 ст. 1690 проекту пропонуємо передбачити, що провадження діяльності з усиновлення дітей, які є громадянами України, іноземцями та громадянами України, які проживають за межами України, здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей, в порядку встановленому Кабінетом Міністрів України.

Зауваження щодо книги 7 «Право спадкове»

Як зазначено у п. 3 пояснювальної записки до проекту, «проект книги сьомої «Право спадкове» пропонує сучасну, практико орієнтовану та внутрішньо

¹⁰ Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей : Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок, Форма типового документа, Висновок, Звіт, Акт, Повідомлення, Інформація від 08.10.2008 № 905 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/905-2008-%D0%BF> (дата звернення: 15.04.2026)

узгоджену модель спадкового права, яка краще відповідає структурі сучасних активів і типових життєвих сценаріїв. Книга послідовно «оцифровує» спадкове право, посилює захист вразливих інтересів спадкоємців, уточнює склад спадщини та правила переходу окремих вимог, а також запроваджує інструменти збереження й управління спадковим майном до оформлення прав, що безпосередньо зменшує конфліктність і втрати вартості спадкового активу... Прямо фіксується включення до спадщини низки належних спадкодавцеві, але не одержаних за життя виплат, одноразових допомог, а також права на репарації (стаття 1719)...».

Для цього у зазначеній книзі визначаються: загальні приписи про спадкування; спадкування за заповітом; спадкування за законом; виконання заповіту; оформлення права на спадщину тощо.

Щодо окремих положень вказаної книги слід зазначити наступне.

1. У ч. 2 ст. 1714 проекту визначається, що спадкоємцями за заповітом можуть бути фізичні особи, зачаті протягом шести місяців з часу відкриття спадщини в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій з репродуктивного біологічного матеріалу заповідача і народжені живими після відкриття спадщини. Однак, формулювання «зачата протягом шести місяців з часу відкриття спадщини» вимагає уточнення, оскільки визначити момент зачаття при застосуванні допоміжних репродуктивних технологій досить складно. Зокрема, це може бути момент запліднення яйцеклітини в лабораторії; імплантація ембріона в організм матері тощо. Крім того, пропонуємо об'єднати ч. 1 та ч. 3 цієї статті, щоб не утворювати штучну неузгодженість між ними.

2. У ч. 1 ст. 1718 проекту доцільне визначити особливості спадкування спільної *сумісної власності подружжя*, зокрема, з урахуванням положень ст. 1604 проекту (книги 6 «Право сімейне»), згідно з якою при визначенні часток враховується чи дбав чи ні один із подружжя в матеріальному забезпеченні сім'ї, чи ухилявся від участі в утриманні дитини (дітей) тощо.

3. У ст. 1719 проекту пропонується визначити, що до складу спадщини входять, зокрема, право на репарації.

Звертаємо увагу, що у поданому проекті не надано визначення поняття «репарації», саме у контексті розуміння цивільних відносин, як права на спадкування, адже виходячи з назви та формулювання ч. 1 ст. 1719 «репарації» розглядаються як різновид соціальних виплат.

Зауважимо, що у чинному законодавстві поняття «репарації» мають різне тлумачення. Так, репарації розглядаються у якості *стягнення з РФ, що стягуються з держави-агресора відповідно до принципів і норм міжнародного права* (ст. 13 Закону України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України»,

ст. 19 ЗУ «Про соціальний захист та підтримку дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, та внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування надання соціальних послуг та виплат»).

При цьому в Законі України № 4468-IX від 04.06.2025 (у змінах до Бюджетного кодексу України) *репарації* розглядаються у якості доходів, отриманих від Російської Федерації або її представників за збройну агресію Російської Федерації проти України. В той же час, закони України «Про правовий і соціальний захист осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного із збройною агресією Російської Федерації проти України, та надання їм невідкладних проміжних репарацій» (ст. 1) та «Про облік інформації про шкоду, завдану особистим немайновим правам фізичних осіб внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України» (ст. 1) оперують поняттям *«невідкладні проміжні репарації - комплекс заходів, спрямованих на задоволення нагальних потреб осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного із збройною агресією Російської Федерації проти України, що запроваджуються з метою відновлення порушених прав таких осіб»* та відносять їх до *заходів відновлювального характеру, передбачених законодавством України для забезпечення потреб та інтересів постраждалих осіб*.

Звертаємо також увагу, що відповідно до норм міжнародного права виділяють такі форми репарацій:

- 1) грошова компенсація - виплата грошей для покриття завданих збитків.
- 2) реституція повернення майна, яке було вилучене в результаті агресії.
- 3) реабілітація - відновлення здоров'я та психологічного стану постраждалих.

- 4) сатисфакція - заходи, спрямовані на задоволення нематеріальних вимог, наприклад, офіційні вибачення.

Виходячи із зазначеного, не всі елементи права на репарації можуть входити до складу спадщини. Тому доцільним виглядає визначення можливості включення до спадщини репарацій як права на компенсацію матеріальної шкоди, що виникла внаслідок міжнародно-протиправного діяння.

Крім того, у цій статті доцільно визначитися з входженням до складу спадщини одноразової грошової допомоги, яка виплачується у разі смерті (загибелі) військовослужбовця чи іншої особи.

4. Згідно з ч. 4 ст. 1734 проекту «заповідач може зобов'язати спадкоємця до вчинення дій, спрямованих на утримання та догляд за належними заповідачеві тваринами». Звертаємо увагу на необхідність деталізації зазначеного положення, зокрема, щодо встановлення правових наслідків у разі невиконання цього обов'язку (наприклад, у разі передачі тварини іншій особі); уточнення долі тварини у разі відмови від спадщини або смерті спадкоємця, механізму контролю дотримання зобов'язання та його строку.

5. У ст. 1735 проекту визначається порядок заповідача на розпоряджання своїм репродуктивним біологічним матеріалом. Запровадження до ЦК як цієї,

так і інших статей, що детально регулюються питання розпорядження репродуктивних біологічних матеріалів та застосування допоміжних репродуктивних технологій не враховує, що питання правового режиму такого матеріалу, порядку його зберігання, використання та знищення, а також коло суб'єктів, які мають право на застосування допоміжних репродуктивних технологій (зокрема, які особи можуть скористатися такою допоміжною репродуктивною технологією як заміне материнство) на даний час чітко не визначено законодавством. Його планується врегулювати у окремому законі, зокрема у Законі України «Про застосування допоміжних репродуктивних технологій» (реєстр. № 13683 від 22.08.2025, суб'єкт права законодавчої ініціативи: Кабінет Міністрів України), де мають бути визначені базові поняття у відповідній сфері та підходи до регулювання зазначених відносин.

Звертаємо увагу, наприклад, що у пропонованій статті йдеться про «репродуктивний біологічний матеріал», а у вказаному проекті Закону використовується інший термін - «репродуктивний матеріал (біоматеріал) людини», тощо.

6. Положення ч. 2 ст. 1735 проекту, згідно з якою «репродуктивний біологічний матеріал особи, що зберігається відповідно до законодавства, а також право на використання репродуктивного біологічного матеріалу для подальшого проведення запліднення із застосуванням допоміжних репродуктивних технологій, зокрема, за допомогою замінного материнства, не включають до складу спадщини» не узгоджується із ч. 2 ст. 1769 проекту, в якій зазначається, що нотаріус видає свідоцтво про право на використання репродуктивного біологічного матеріалу заповідача, тобто відбувається процес оформлення спадкування.

7. Використання терміну «недостатньо» у ч. 4 ст. 1736 проекту не відповідає юридичній визначеності, оскільки не встановлено, хто саме та в який спосіб визначає, чи є незаповідане майно достатнім для забезпечення обов'язкової частки. Це може спричинити судові спори між спадкоємцями, особливо якщо йдеться про майно різної вартості або різних видів.

8. Положення ст. 1739 викликають певні зауваження. Зокрема.

8.1. У ч. 2 ст. 1739 проекту зазначено «заповіт про розпоряджання репродуктивним біологічним матеріалом *не може бути секретним*. Нотаріус при посвідченні такого заповіту перевіряє родинні або інші відносини осіб...».

Проте, положення про заборону складання секретного заповіту обмежують волю та свободу заповідача у виборі форми заповіту. Зокрема, виходячи зі змісту ст. 1727 проекту заповідач має право зробити особисте розпорядження на випадок своєї смерті, яке може бути складено у будь-якій формі, передбаченій законом, зокрема й секретній. Крім того, положення ст. 1745 проекту не передбачає підстав для заборони складання секретних заповітів.

8.2. Покладання обов'язку на нотаріуса перевіряти родинні або інші відносини між заповідачем і особами, яким він дозволяє використання репродуктивного біологічного матеріалу при посвідченні заповіту про

розпорядження репродуктивним біологічним матеріалом (ч. 2 ст. 1739 проекту) не узгоджується із ч. 1 ст. 1744 проекту, згідно із якою нотаріус посвідчує заповіт, а не перевіряє родинні зв'язки. Звертаємо увагу, що фактичне встановлення родинності для успадкування відбувається під час відкриття спадкової справи за наявності відповідних документів, які доводять родинний зв'язок між спадкодавцем і спадкоємцем.

8.3. Пропозиція щодо посвідчення заповіту про розпорядження репродуктивним біологічним матеріалом виключно нотаріусом (ч. 3 ст. 1739 проекту) не узгоджується із статтями 1747-1748 проекту ЦК, які визначають перелік осіб, які можуть здійснювати посвідчення заповітів, та види заповітів, які заборонено посвідчувати.

8.4. У ч. 6 ст. 1739 проекту передбачається, що «інформацію про складання заповіту про розпорядження репродуктивним біологічним матеріалом, скасування такого заповіту заповідач передає до закладу, що забезпечує зберігання такого матеріалу, у десятиденний строк з моменту нотаріального посвідчення заповіту порядком, встановленим Кабінетом Міністрів України». Проте, зобов'язання заповідача повідомляти заклад про зміст заповіту фактично означає розкриття його волевиявлення третій стороні (медичній установі), що не узгоджується з таємницею заповіту, визначеної у ст. 1751 проекту.

9. У ч. 1 ст. 1752 проекту передбачається, що «тлумачення заповіту може бути здійснене після відкриття спадщини самими спадкоємцями у спосіб подання заяви, справжність підпису на якій засвідчують нотаріально». Однак вказане положення потребує подальшої конкретизації, оскільки залишається не визначеним, чи всі спадкоємці повинні подати таку заяву та їх справжність підписів засвідчується на одній заяві, чи заяву має подавати кожний з спадкоємців.

10. На нашу думку, у ст. 1757 проекту слід уточнити, що до першої черги спадкоємців також належать діти, які були зачаті внаслідок застосування допоміжних репродуктивних технологій з репродуктивного біологічного матеріалу заповідача, і народжені живими.

11. Відповідно до ст. 1758 проекту до другої черги включаються внуки, батьки яких є живими на час відкриття спадщини, тобто на момент смерті спадкодавця. Пропонуємо доопрацювати вказаний припис, враховуючи, що живі батьки онуків спадкодавця є спадкоємцями першої черги.

12. Варто також зауважити, що включення осіб, які перебували зі спадкодавцем у фактичному сімейному союзі, до третьої черги спадкоємців за законом виглядає дискусійним (ст. 1759 проекту). Річ у тому, що особливий спадковий статус у законодавстві надається подружжю, яке перебувало у зареєстрованому шлюбі, і саме тому той із подружжя, хто пережив спадкодавця, належить до першої черги спадкоємців (ст. 1757 проекту). При цьому, відповідно до ст. 1474 проекту, на відносини у фактичному сімейному союзі поширюються положення гл. 102 «Правовий режим майна подружжя», що свідчить про визнання особливого характеру таких відносин, наближеного до подружніх.

Отже, надання спадкових прав особам у фактичному сімейному союзі фактично зближує їх правове становище зі становищем подружжя. З огляду на це, з метою забезпечення системності спадкового регулювання та дотримання принципу правової визначеності, доцільним є розгляд питання про включення осіб, які перебували у фактичному сімейному союзі, до кола спадкоємців за законом не нижче другої черги.

13. Положення ч. 1 ст. 1761 проекту відповідно до якої до п'ятої черги чергу право на спадкування за законом пропонуються віднести осіб, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менше п'яти років до часу відкриття спадщини, крім фактичного сімейного союзу є концептуально суперечливим та створює правову невизначеність. Адже, згідно із проектом під фактичним сімейним союзом розуміється проживання двох осіб протилежної статі однією сім'єю без реєстрації шлюбу, якщо вони не перебувають в іншому шлюбі (ст. 1474 проекту). Виключення фактичного сімейного союзу з кола осіб, які спадкують у п'ятій черзі, у поєднанні з його включенням до третьої черги призводить до фрагментарного та несистемного регулювання, за якого критерій «проживання однією сім'єю» використовується по-різному без належного концептуального обґрунтування. Крім того, встановлення п'ятирічного строку спільного проживання для одних осіб і відсутність такого критерію для фактичного сімейного союзу викликають сумніви щодо забезпечення рівності правового підходу до схожих за своєю соціальною природою відносин.

До того ж зміст терміну «особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю» не виглядає зрозумілим, оскільки згідно з ч. 3 ст. 1472 проекту «сім'єю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права і обов'язки. Членами сім'ї є подружжя, батьки та діти, усиновлювачі та усиновлені, діти та особи, які взяли дітей на виховання у сім'ю, а також інші родичі за походженням, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права і обов'язки». Зауважимо, що частина зазначених членів сім'ї входять до інших черг спадкодавців, зокрема, діти спадкодавця, у тому числі зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті, той з подружжя, який його пережив, та батьки входять до першої черги спадкоємців (ст. 1757 проекту).

14. Положення ч. 1 ст. 1769 проекту, згідно із яким «право на використання репродуктивного біологічного матеріалу заповідача для подальшого проведення запліднення із застосуванням допоміжних репродуктивних технологій, зокрема за допомогою замінного материнства, належить особі, визначеній у заповіті (статті 1735 цього Кодексу), з моменту відкриття спадщини, безвідносно до прийняття спадщини такою особою. Таке право підтверджують свідоцтвом про право на використання репродуктивного біологічного матеріалу заповідача, виданим нотаріусом» не узгоджується і ст. 1735 проекту, якою визначено, *що репродуктивний біологічний матеріал не входить до складу спадщини*.

15. Відповідно до ч. 2 ст. 1769 проекту «свідоцтво про право на використання репродуктивного біологічного матеріалу заповідача видає

нотаріус за місцем відкриття спадщини без заведення спадкової справи за зверненням особи, визначеної в заповіті, на підставі заповіту про використання репродуктивного біологічного матеріалу або його дубліката, чинність якого нотаріус перевіряє за Спадковим реєстром, за умови встановлення факту смерті заповідача, його родинних або інших відносин з особою, визначеною у заповіті, та порядком встановленим Законом України «Про нотаріат»».

Проте, положення про те, що нотаріус повинен видати Свідоцтво про право на використання репродуктивного біологічного матеріалу заповідача виглядає сумнівним, оскільки нотаріус не має компетенції перевіряти медичні аспекти, наприклад, можливість використання матеріалу, його збереження, чинність дозволів клініки тощо. Крім цього, запропонована процедура видачі свідоцтва про право на використання репродуктивного біологічного матеріалу без заведення спадкової справи не відповідає передбаченому законодавством підходу до оформлення спадщини, згідно з якою дії щодо оформлення спадщини фіксуються у спадковій справі.

Також у цій же частині встановлюється обов'язок нотаріуса перевірити наявність родинних або інших стосунків між заповідачем і особою, якій надано право на розпорядження. Однак, не зрозуміло, які документи підтверджують «інші стосунки» і як вони мають перевірятися.

16. У ч. 3 ст. 1776 проекту визначено, що «спадкоємці мають право на поділ спадщини безвідносно до підстав спадкування у договірному або судовому порядку». Однак незрозумілою є фраза «безвідносно до підстав спадкування», оскільки підставою для спадкування є відкриття спадщини.

17. Ідея створення механізму управління корпоративними правами у складі спадщини (ст. 1784 проекту) є доцільною, проте звертаємо увагу на таке.

17.1. Положення щодо управління корпоративними правами не узгоджується із природою управління в розумінні ст. 1783 проекту. Адже, управитель призначається для утримання, догляду, вчинення інших фактичних чи юридичних дій для підтримання його в належному стані, а не для його активного використання. Відтак виникає суперечність між статусом «управителя спадщиною» (пасивне управління зберегти майно) і «управителя корпоративними правами» (активне управління - приймати рішення від імені учасника). З огляду на це, доцільно внести зміни до ч. 3 ст. 1783 проекту, щоб уніфікувати поняття управління спадщиною.

17.2. Управитель фактично отримує повний контроль над корпоративними правами (ч. ч. 4–5 статті), зокрема, він бере участь у загальних зборах, а у разі смерті єдиного учасника - самостійно призначає виконавчий орган підприємства. Такий підхід виглядає дискусійним, з огляду на те, що управитель фактично заміщує власника, не маючи підтвердженого спадкового права. Тому, вважаємо, за доцільне обмежити повноваження управителя прийняттям рішень виключно для забезпечення безперервності діяльності юридичної особи до вступу спадкоємців у належні ним корпоративні права.

17.3. У статті не передбачений механізм контролю за діями управителя (зокрема, хто контролює управителя (нотаріус, суд, спадкоємці) та відповідальності за завдані ним збитки.

Зауваження щодо книги 8 «Право приватне міжнародне»

Як зазначено у п. 3 пояснювальної записки до проекту, «проект книги восьмої «Право приватне міжнародне» створює сучасний, системний і практично орієнтований «колізійний каркас» для всього Кодексу приватного права: він уніфікує підходи до визначення застосовного права, юрисдикції та визнання іноземних рішень, підвищує передбачуваність транскордонного цивільного обороту і зменшує простір для формалізму. Методологічним стрижнем виступає принцип більш тісного зв'язку та *escape clause* (відступ від формальної прив'язки за очевидно тіснішим зв'язком)...

Для цього у зазначеній книзі визначаються: загальні приписи права приватного міжнародного; колізійні норми щодо юридичного статусу фізичних та юридичних осіб; колізійні норми щодо договорів та інших правочинів, довіреності, позовної давності, речового права, договірних та недоговірних зобов'язань, трудового права, сімейного та спадкового права, провадження у справах за участю іноземних осіб; підсудність та виконання іноземних судових доручень; визнання та виконання рішень іноземних судів.

Щодо окремих положень вказаної книги слід зазначити наступне.

1. У книзі використовується термін «*право країни*» замість «*право держави*», яке використовується у Законі України «Про міжнародне приватне право». Слід зазначити, що *країна* – це територія з певними кордонами та населенням, а *держави* – це політична організація, яка здійснює над цією територією суверенну владу. Тому, враховуючи відсутність офіційного перекладу Регламенту ЄС № 593/2008 Європейського Парламенту та Ради від 17.08.2008 про право, що застосовується до договірних зобов'язань (Рим I) та інших відповідних документів ЄС виглядає юридично коректнішим використання у книзі терміну «*право держави*».

2. Перенесення кодифікації міжнародного приватного права до ЦК із визнанням таким, що втратив чинність Закону України «Про міжнародне приватне право», вимагає перенесення до ЦК і частини понятійного апарату Закону. Зокрема, йдеться про необхідність визначення у книзі змісту таких понять «іноземний елемент»; «колізійна норма»; «зворотне відсилання»; «відсилання до права третьої держави».

3. У ч. 1 ст. 1800 проекту пропонується визначити, що «право, що підлягає застосуванню до приватних відносин з іноземним елементом, визначають згідно з колізійними нормами та іншими приписами колізійного права цієї книги, інших законів, міжнародних договорів України та *міжнародних звичаїв*». Звертаємо увагу, що вживання у цій частині терміну «міжнародний звичай» не узгоджується із низкою інших статей проекту. Зокрема, у його ст. 8 зазначається, що приватні відносини може регулювати звичай, зокрема звичай ділового

обороту. У ч. 1 ст. 210, ч. 5 ст. 214, ч. 4 ст. 228 проекту також застосовується термін «звичай ділового обороту». Звертаємо також увагу, що поняття «міжнародний звичай» включає і «міжнародні публічні звичаї», які не відносяться до міжнародного приватного права.

Правової визначеності потребують також терміни «територіальні» та «матеріальні» чинники (ч. 2 ст. 1800 проекту), що стосуються відповідних приватних відносин, хоча б через орієнтовний перелік чинників, які вважатимуться територіальними або матеріальними.

4. Не відповідає принципу правової визначеності вжиття терміну «*lex mercatoria*» (ч. 1 ст. 1801 проекту), тому слід уточнити, що мається під цим поняттям у проекті.

Крім того, відповідно до ч. 1 ст. 1801 проекту «такий вибір не обмежений правом конкретної країни, він може включати вибір норм транснаціонального характеру, що не належать до певної національної юридичної системи, зокрема норм *lex mercatoria*, засад права або аналогічних приписів». Водночас, звертаємо увагу, що згідно із Преамбулою Принципів міжнародних комерційних договорів УНІДРУА 2016 року «вони можуть застосовуватися, коли сторони домовилися про те, що їхній договір регулюється *загальними принципами права, lex mercatoria* або іншими подібними нормами»¹¹.

5. У ч. 2 ст. 1802 проекту зазначено, що «угоду про вибір суду у спорах, що виникають з відносин страхування, щодо кредитних, споживчих або трудових договорів, може бути укладено *лише після виникнення спору*». Звертаємо увагу, що згідно зі ст. 17 Конвенції про угоди про вибір суду зі сфери її дії не виключаються договори страхування та перестрахування. Тому, встановлення обмежень щодо моменту укладення угоди про вибір суду може негативно вплинути на реалізацію зазначеної Конвенції. Крім того, ця Конвенція не застосовується до виключних угод про вибір суду, які стосуються трудових договорів, включаючи колективні угоди. Також слід зауважити, що у випадках, встановлених законом або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, підсудність справ за участю іноземних осіб може бути визначено за угодою сторін (ст. 366 Господарського процесуального кодексу України, ст. 497 ЦПК).

6. У ч. 4 ст. 1805 проекту пропонується встановити, що «якщо зміст іноземного права в розумні строки не встановлений, незважаючи на заходи, вжиті згідно з цією статтею, застосовують право іншої країни, що має більш тісний зв'язок з приватними відносинами». Водночас у цьому положенні не враховано ситуації, за яких зміст такого права (права іншої країни, що має більш тісний зв'язок з приватними відносинами) також не буде встановлений, а також не пропонується критерії, за якими строк встановлення змісту іноземного права вважається «розумним».

¹¹ Принципи міжнародних комерційних договорів УНІДРУА 2016. URL: <https://www.unidroit.org/wp-content/uploads/2024/01/blackletter2016-Ukrainian.pdf>.

7. У ч. 1 ст. 1807 проекту передбачено, що «надання прав іноземним суб'єктам в Україні та обсяг таких прав можуть бути обумовлені взаємністю». Звертаємо увагу, що використання слова «можуть бути» без визначення відповідних критеріїв фактично нівелює використання «взаємності», оскільки вона може і не застосовуватися.

У ч. 2 цієї статті зазначено, що «якщо надання прав іноземним суб'єктам залежить від взаємності, презюмують, що вона існує, *якщо іншого не встановлено законом*». Звертаємо увагу, що існування презумпції взаємності може доводитися різними шляхами, а не тільки встановлюватися законом або міжнародним договором. Щодо визначення наявності або відсутності взаємності у кожній конкретній справі суду надається право її встановлювати. Тому, пропонувані зміни змінять підходи до визначення взаємності, що не завжди може бути обґрунтовано. Крім того, пропозиція проекту не узгоджується із ч. 2 ст. 462 ЦПК, згідно з якою «У разі якщо визнання та виконання рішення іноземного суду залежить від принципу взаємності, вважається, *що він існує, оскільки не доведено інше*».

8. У ч. 1 ст. 1808 проекту зазначено, що «іноземне право *можуть не застосовувати* у випадках, якщо його застосування призведе до результату, явно несумісного із засадами правопорядку (публічним порядком) України *чи міжнародним публічним порядком*». Звертаємо увагу, що використання словосполучення «*можуть не застосовувати*» дозволяє застосування іноземного права у випадках, коли це несумісне з публічним порядком України. Також правової визначеності потребує термін «міжнародний публічний порядок».

9. У ст. 1810 проекту пропонується застосування надімперативних норм.

Насамперед слід зауважити, що вказана пропозиція є концептуально дискусійною, оскільки ідея надімперативних норм не є усталеним у науковому та законодавчому обігу. Вжиття нового терміну «надімперативна норма» викликає низку застережень також з огляду на зіставлення цього терміну із поняттям імперативна норма (яке вживається у міжнародних документах, що регулюють приватноправові терміни та є усталеним та зрозумілим), а також із терміном застереження про публічний порядок. Зокрема, у ст.1.4. «Імперативні норми» (Mandatory rules) Принципів міжнародних комерційних договорів УНІДРУА зазначено, що «принципи не повинні обмежувати застосування *імперативних норм національного, міжнародного чи наднаціонального походження*, які мають застосовуватися згідно з відповідними нормами міжнародного приватного права». Зазначимо також, що у науковій літературі держав Європейського Союзу вживається термін «overriding mandatory rules»¹², що також може бути перекладено як «переважні обов'язкові (імперативні) правила (норми)».

¹² Наприклад, Papeil, Anne-Sophie. Conflict of overriding mandatory rules in arbitration. *Conflict of Laws in International Arbitration*, edited by Franco Ferrari and Stefan Kröll, Berlin, New York: Otto Schmidt/De Gruyter european law pub, 2010: 341-378; Kleinheisterkamp J. Overriding mandatory laws in international arbitration. *International and Comparative Law Quarterly*. 2018;67(4):903-930.

У ч. 1 цієї статті зазначається, що «для цілей застосування колізійних норм надімперативними вважають норми, що мають публічно-юридичний характер та реалізують *найважливіші державні чи суспільні інтереси* і застосування яких не може бути виключено *за домовленістю сторін* або внаслідок застосування колізійної норми». Однак критерій визначення *найважливіших державних чи суспільних інтересів* потребує уточнення. Крім того, слід зауважити, що *будь-які домовленості сторін не можуть суперечити імперативним (обов'язковим) нормам держави*.

Зазначимо також, що ч. ч. 2, 3 цієї статті допускають застосування положень іноземного права усупереч праву України, що може створювати ризики для реалізації принципу суверенітету держави.

Крім того, потребує уточнення співвідношення надімперативних норм з імперативними та як його визначати. Зокрема, ч. 3 ст. 1850 проекту встановлює, що «безвідносно до вибору сторонами права, що його застосовують до договору страхування, застосуванню підлягають *імперативні норми* права тієї країни, що встановлюють вимогу про укладення договору страхування або визначають обов'язкові умови такого страхування». У ст. 244 проекту йдеться про недійсність договору, що порушує *імперативні норми* закону або суперечить доброзвичайності. У ч. 1 ст. 708 проекту пропонується, що «зміст зобов'язання, його мета та/або спосіб виконання не можуть суперечити публічному порядку, *імперативним нормам*, доброзвичайності». Також посилання на імперативні норми зустрічаємо у ч. 4 ст. 763, ст. 1381, ст. 1868 проекту.

10. У ст. 1812 проекту відбувається заміна прив'язки з «основної діяльності» (чинний Закон України «Про міжнародне приватне право») на «основну професійну діяльність» для визначення особистого закону фізичної особи – громадянина двох чи більше країни. Однак при цьому не враховано, що у цьому випадку залишається незрозумілим як має визначатися особистий закон такого громадянина, який не займається професійною діяльністю.

У ч. 6 цієї статті зазначено, що «для цілей цієї книги фізична особа має: 1) осідок (місце проживання) у країні, в якій вона проживає з наміром постійного проживання та бажанням підтримувати тісні зв'язки з таким осідком (місцем проживання); 2) звичайне місце перебування у країні, в якій вона проживає певний час, навіть якщо спочатку такий час був обмеженим».

Однак, на нашу думку, у вказаному приписі доцільно врахувати вимоги ст. 3 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», згідно з якими «*місце перебування* – житло або спеціалізована соціальна установа для бездомних осіб, інший надавач соціальних послуг з проживанням, у якому особа, *яка отримала довідку про звернення за захистом в Україні*, проживає *строком менше шести місяців на рік* або отримує соціальні послуги; місце проживання – житло з присвоєною у встановленому законом порядку адресою, в якому особа проживає, а також апартаменти (крім апартаментів у готелях), кімнати та інші придатні для проживання об'єкти нерухомого майна, заклад для бездомних осіб, інший надавач соціальних послуг

з проживанням, стаціонарна соціально-медична установа та інші заклади соціальної підтримки (догляду), в яких особа отримує соціальні послуги». Вказане зауваження стосується і інших положень книги 8, у яких йдеться про *звичайне місце перебування*, оскільки не можливо визначити зміст цього поняття без конкретизації терміну проживання.

11. Потребує правової визначеності дефініція «продовжити існування за правом України» юридичної особи (ст. 1824 проекту), оскільки не зрозуміло про що йдеться у відповідних положеннях.

12. Термін «зовнішньоекономічний договір» (ч. 4 ст. 1825 проекту) потребує осучаснення, оскільки це поняття стосується господарських договорів з іноземним елементом, не використовується у інших положеннях проекту, а книга 8 регулює питання застосування права до приватних відносин з іноземним елементом.

13. Частиною 1 ст. 1838 проекту пропонується встановити, що «право власності та інші речові права на цінний папір у документарній формі існування визначає право країни місцезнаходження відповідного цінного папера». Водночас слід зазначити, що в умовах глобальної цифрової трансформації фінансового сектору пріоритетного розвитку набули цінні папери у електронній формі, які на сучасному етапі домінують у структурі світових ринків капіталу, забезпечуючи підвищений рівень ліквідності, швидкість обігу та зниження трансакційних витрат. Зазначені процеси зумовили оновлення національного законодавства у сфері ринків капіталу, зокрема внесення змін до Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки». Так, відповідно до ч. 3 ст. 8 цього Закону цінні папери можуть існувати в електронній (електронні цінні папери) та паперовій (паперові цінні папери) формах. У зв'язку з наведеним, з метою забезпечення системної узгодженості та термінологічної єдності норм кодифікованого акту із спеціальним законодавством, видається доцільним доопрацювати положення ст. 1838 проекту шляхом її приведення у відповідність до Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», з урахуванням визначених ним форм існування цінних паперів.

14. У ч. 5 ст. 1842 «Захист права власності та інших речових прав» проекту ЦК пропонується визначити, що «якщо майно, що належить до складу *культурного надбання країни, протиправно вивезено з території такої країни*, захист прав на таке майно і вимогу про його повернення регулює право країни, до складу культурного надбання якої включено майно, або за вибором такої країни – право країни місцезнаходження майна на момент подання вимоги про його повернення». Водночас у ч. 2 ст. 1841 «Право власності на культурні цінності» проекту передбачено, що «якщо об'єкт, що країна вважає своєю культурною цінністю, вивезено з її території у спосіб, що є незаконним відповідно до її законодавства, питання повернення такого об'єкта з незаконного володіння регулює законодавство цієї країни або, на її вибір, законодавство країни, на території якої перебуває об'єкт на момент витребування». З метою

усунення колізій щодо захисту культурних цінностей слід узгодити зазначені положення.

Крім того, звертаємо увагу, що у законодавстві України вживається термін «національне культурне надбання», а не «культурне надбання», зокрема відповідно до п. 14 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про культуру» «національне культурне надбання - сукупність унікальних культурних цінностей, об'єктів культурної спадщини, що мають виняткове історичне значення для формування культурного простору України».

15. Положення ст. 1850 проекту, відповідно до яких: «якщо сторони не обрали право, що його застосовують до договору страхування відповідно до статті 1801 цього Кодексу, таким правом є право країни осідку (місцезнаходження) страховика. *Якщо з усіх обставин випливає, що договір більш тісно пов'язаний з іншою країною, застосовують право іншої країни. У договорах страхування життя сторони можуть здійснити вибір права лише на користь права країни, громадянство якої або осідок (місце проживання) у якій має страхувальник, або права країни, у якій страховик має осідок (місцезнаходження).* Безвідносно до вибору сторонами права, що його застосовують до договору страхування, застосуванню підлягають імперативні норми права тієї країни, що встановлюють вимогу про укладення договору страхування або визначають обов'язкові умови такого страхування» не у повній мірі узгоджуються із приписами п. 12 ч. 2 ст. 1847 проекту відповідно до якої для цілей застосування цієї статті стороною, яка повинна здійснити виконання, що має вирішальне значення для змісту договору, є: страховик - за договором страхування.

16. Відповідно до ч. 3 ст. 1847 проекту «безвідносно до приписів частини другої цієї статті та з урахуванням інших приписів цієї книги правом, з яким договір більш тісно пов'язаний, є: 3) щодо договору, укладеного за результатами аукціону, конкурсу або на організованому ринку, – право країни, у якій проводять аукціон, конкурс або зареєстрований оператор організованого ринку капіталу; 4) щодо договорів про обслуговування рахунку у цінних паперах – *право країни осідку (місцезнаходження) професійного учасника ринків капіталу – депозитарної установи або іншої особи, яка провадить депозитарну діяльність, у якій було відкрито рахунок*». Водночас вказані положення варто узгодити із ст. 1851 проекту, відповідно до якої «у разі розміщення емісійних цінних паперів застосовують право країни, у якій здійснюють таке розміщення. Право відповідної країни регулює процедуру здійснення емісії цінних паперів, регуляторні вимоги щодо емітента та цінних паперів, що підлягають розміщенню, форму та порядок укладення і виконання договорів щодо таких цінних паперів. У такому разі відносини між емітентом цінних паперів та інвесторами, які їх придбали, зокрема порядок та спосіб здійснення прав, посвідчених такими цінними паперами, а також відповідальність емітента за порушення таких прав, регулює *особистий закон емітента*. Для цілей застосування частини першої цієї статті правом країни, у якій здійснюють

розміщення цінних паперів у спосіб їх публічної пропозиції на організованому ринку, є право країни осідку (місцезнаходження) оператора організованого ринку капіталів чи реєстрації позабіржової торговельно-інформаційної системи. У разі розміщення цінних паперів у спосіб їх приватної пропозиції правом країни, у якій здійснюють розміщення цінних паперів, *є право країни осідку (місцезнаходження) чи місця перебування інвестора, який здійснює придбання цінних паперів у процесі їх розміщення».*

17. У ст. 1860 проекту зазначається, що «правом, що його застосовують до недоговірною зобов'язання, яке виникає внаслідок завдання шкоди навколишньому природному середовищу або шкоди, зумовленої такою подією особам чи майну, є право, визначене статтею 1859 цього Кодексу, якщо особа, яка вимагає відшкодування шкоди, не вибере право країни, у якій мала місце подія, що зумовила завдання шкоди». Звертаємо увагу, що згідно із ст. 7 Регламенту (ЄС) № 864/2007 Європейського Парламенту та Ради від 11.07.2007 про право, що застосовується до недоговірних зобов'язань (далі – Регламент Рим II) «право, що застосовується до позадовірнього зобов'язання, що виникає внаслідок шкоди, завданої навколишньому середовищу, або шкоди, завданої особам чи майну внаслідок такої шкоди, *є правом, визначеним відповідно до статті 4 (правом, що застосовується до позадовірнього зобов'язання, що виникає з делікту/правопорушення, є право країни, в якій виникла шкода, незалежно від країни, в якій відбулася подія, що спричинила шкоду, та незалежно від країни або країн, в яких відбулися непрямі наслідки цієї події),* якщо особа, яка вимагає відшкодування шкоди, не вирішить обґрунтовувати свою вимогу правом країни, в якій відбулася подія, що спричинила шкоду». Водночас відповідно до ст. 23 зазначеного регламенту «для цілей цього Регламенту *місцем звичайного місцезнаходження компаній та інших органів, корпоративних чи некорпоративних, є місце центрального управління.* Якщо подія, що спричинила шкоду, відбулася або шкода виникла під час діяльності філії, агентства чи будь-якого іншого закладу, місцезнаходження вважається місце, де знаходиться філія, агентство чи будь-який інший заклад. Для цілей цього Регламенту *звичайним місцем проживання фізичної особи, яка діє в рамках своєї підприємницької діяльності, є її основне місце ведення бізнесу».*

18. У ст. 1864 проекту передбачені положення відповідно до яких «до зобов'язання, що виникає внаслідок недобросовісної конкуренції, застосовують *право країни, на території якої порушені або можуть бути порушені конкурентні відносини чи колективні інтереси споживачів.* Якщо внаслідок недобросовісної конкуренції порушені конкурентні відносини на ринку, що охоплює більше ніж одну країну, особа, яка звертається до суду з вимогою про відшкодування завданої шкоди, *може обрати для застосування право країни суду, за умови що ринок такої країни також належить до числа ринків, що постраждали внаслідок такого обмеження конкуренції».* Звертаємо увагу, що відповідно до ч. 2 ст. 6 Регламенту Рим II: якщо акт недобросовісної конкуренції зачіпає виключно інтереси конкретного конкурента,

застосовується ст. 4 (правом, що застосовується до позадоговірного зобов'язання, що виникає з делікту/правопорушення, є *право країни, в якій виникла шкода, незалежно від країни, в якій відбулася подія, що спричинила шкоду, та незалежно від країни або країн, в яких відбулися непрямі наслідки цієї події*).

19. Правової визначеності потребує вжиті у ст. 1868 проекту поняття «звичайно виконує свою роботу за договором».

20. Згідно з ч. 1 ст. 1875 проекту «існування відносин проживання жінки і чоловіка однією сім'єю без реєстрації шлюбу (фактичний сімейний союз) визначає *спільний особистий закон* таких осіб, а за його ненааявності – право країни, у якій такі особи мали останній спільний осідок (місце проживання). Якщо відповідне право не визнає відносини проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу, застосовують право України». Проте із змісту вказаного припису залишається незрозумілим, яким чином визначається «спільний особистий закон» для осіб, які проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу.

21. У ч. 1 ст. 1879 проекту зазначено, що «право, що його застосовують до юридичного режиму майна подружжя, регулює весь обсяг майна подружжя, безвідносно до його виду та місцезнаходження (принцип єдності застосовного права)». Звертаємо увагу, що принцип єдності застосовуваного права щодо майна подружжя не може застосовуватися щодо їхнього нерухомого та іншого реєстрового майна, яке знаходиться у різних країнах, оскільки щодо нього діятиме право держави місця знаходження (реєстрації) такого майна.

22. У проекті книги відсутня стаття щодо судового імунітету держави, зокрема положення відповідно до яких «пред'явлення позову до іноземної держави, залучення іноземної держави до участі у справі як відповідача або третьої особи, накладення арешту на майно, яке належить іноземній державі та знаходиться на території застосування щодо такого майна інших засобів забезпечення позову і звернення стягнення на таке майно можуть бути допущені лише за згодою компетентних органів відповідної держави, якщо інше не передбачено міжнародним договором України або законом України» (ст. 79 Закону України «Про міжнародне приватне право»). З цього приводу слід зазначити, що судовий імунітет є важливим елементом правового статусу держави загалом, який має бути чітко врегульований на рівні законодавства з метою виконання відповідних функцій держави та гарантування її суверенітету. З огляду на це в проекті доцільно врегулювати окрему статтю щодо судового імунітету держави.

Зауваження щодо Книги 9 «Публічність прав цивільних»

Як зазначено у п. 3 пояснювальної записки до проекту «проект книги дев'ятої «Публічність прав цивільних» уперше кодифікує цілісну приватноправову доктрину публічності як універсального механізму юридичної визначеності у майновому обігу. Книга визначає предмет публічності та способи її забезпечення, закріплює, що публічності підлягають лише ті права, обтяження,

обмеження, юридичні стани, правочини та юридичні факти, щодо яких це прямо встановлено законом, а також послідовно розмежовує юридичні наслідки публічності: протиставність третім особам, пріоритет (черговість), а у встановлених законом випадках – правовстановлювальний ефект реєстрації. У такий спосіб книга дев'ята формує єдину рамку для оцінювання того, коли право або обтяження стає видимим для третіх осіб, коли воно набуває переваги в черговості та коли саме реєстрація породжує, змінює чи припиняє право».

Для цього у зазначеній книзі визначаються: загальні приписи (предмет публічності цивільних прав та способи її забезпечення; юридичні наслідки публічності; засади публічності цивільних прав; поняття публічний реєстр, доступ до публічного реєстру тощо); розкриваються поняття правовстановлювальний реєстр та декларативний реєстр; порядок внесення змін до запису; вводиться окремий інститут «Забезпечувальні записи» тощо.

Щодо окремих положень вказаної книги слід зазначити наступне.

1. Запропонована редакція книги 9 «Публічність прав цивільних» проекту включає, зокрема, положення, які визначають правила адміністрування та відповідальності за неналежне ведення реєстрів. З цього приводу зауважимо, що зазначені відносини на даний час регулюються Законом України «Про публічні електронні реєстри», який відповідно до ч. 2 його ст. 1 визначає: 1) систему публічних електронних реєстрів та їх об'єктів; 2) систему органів та суб'єктів у сфері публічних електронних реєстрів; 3) вимоги до реєстрової інформації та реєстрових даних, їх статусу, форми та складу, створення, збирання, ведення, оброблення, зберігання та використання; 4) засади та вимоги до створення, ведення, взаємодії, адміністрування, перетворення, модифікації та припинення публічних електронних реєстрів; 5) засади створення та функціонування системи електронної взаємодії електронних ресурсів; 6) засади контролю та відповідальності у сфері публічних електронних реєстрів; 7) фінансові основи створення та функціонування публічних електронних реєстрів. У зв'язку з цим пропонуємо внести до книги 9 проекту відповідні уточнення.

2. У ч. 1 ст. 1912 проекту передбачається, що публічним реєстром є «державний або інший визначений законом реєстр».

Однак, застосування формулювання «інший реєстр» створює можливість делегування функцій забезпечення публічності приватним структурам або саморегульним організаціям, що не узгоджується із Законом України «Про публічні електронні реєстри», в якому визначено, що «реєстр публічних електронних реєстрів - державна інформаційно-комунікаційна система, призначена для формування переліку»; публічний електронний реєстр є інформаційно-комунікаційна система, що забезпечує збирання, накопичення, захист, облік, відображення, оброблення реєстрових даних та надання реєстрової інформації (ч. 1 ст. 2). Тобто, під терміном «публічний реєстр» має розумітися виключно державний реєстр.

3. У ч. 2 ст. 1916 пропонується передбачити механізм обмеження доступу до відповідної інформації у публічних реєстрах, встановлюваний законом «з

підстав, пов'язаних із захистом персональних даних, приватності, безпеки, таємниці, охоронюваної законом, або *іншого* правомірного інтересу». На нашу думку, формулювання переліку підстав викладено не достатньо чітко, що може не узгоджуватися із принципом правової визначеності. В той же час, вбачається доцільним, щоб запропонована правова конструкція враховувала формулювання, наведене у ч. 3 ст. 34 Конституції України, згідно з яким здійснення права вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію «може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя».

4. Положення ч. 3 ст. 1916 проекту, в якій визначається, що «обмеження доступу до публічного реєстру не впливає на настання юридичних наслідків публічності, якщо іншого не встановлено законом», не враховує, що наслідки публічності, зазвичай, не можуть наставати, якщо відомості фактично закриті для ознайомлення.

5. Положення ч. 2 ст. 1917 проекту, в якій передбачається, що «особа не може посилатися на незнання відомостей, що підлягають публічності, якщо публічність забезпечена правомірно і відомості є доступними для ознайомлення порядком, встановленим законом», виглядає дискусійною, оскільки не враховує об'єктивних обставин, що можуть унеможливити доступ до відповідної інформації, зокрема, дію форс-мажорних факторів або відсутність доступу до мережі в умовах бойових дій, або те, що людина з певних підстав (вік, стан здоров'я, інші обставини) не користується доступом до публічних реєстрів. Крім того, зазначене положення не узгоджується з випадками обмеження доступу до реєстрів із міркувань безпеки, передбаченими ст. 1916 проекту.

6. У ч. 2 ст. 1920 та п. 3 ч. 2 ст. 1925 проекту вводиться поняття «звичайної обачності» для оцінки добросовісності третьої особи. Проте, не визначено, що слід розуміти під чим поняттям «обачність» та за якими критеріями «обачність» визнається «звичайною».

Крім цього, у ч. 4 ст. 1920 проекту зазначається, що «фактичне знання особи охоплює знання про існування права (обтяження, обмеження) та його істотні умови, достатні для оцінювання ризику». Проте, у проекті не визначено, які саме умови є «істотними» для оцінювання ризику в контексті публічності. Звертаємо увагу також на те, що для різних типів правочинів (найм, іпотека, сервітут) ці умови будуть різними.

7. У ч. 3 ст. 1922 проекту визначається, що «за наявності технічної помилки, що вплинула на фіксацію часу подання заяви про вчинення реєстраційної дії або часу внесення запису до публічного реєстру, питання про черговість (пріоритет) та інші юридичні наслідки вирішують згідно з приписами статті 1925 та глави 136 цього Кодексу». Водночас виглядає доцільною

конкретизація того, які саме положення глави 136 ЦК мають застосовуватися у цьому випадку.

До того ж запропонований механізм вирішення питань черговості при технічних помилках на підставі оцінки добросовісності та обачності особи виглядає дискусійним. Технічна помилка у фіксації часу є наслідком недоліків у роботі державної системи, тому відповідальність за неї не може перекладатися на приватну особу через перевірку її поінформованості про ризики. На нашу думку, пріоритет у таких випадках має визначатися за часом подання заяви.

8. Припис ч. 1 ст. 1923 проекту, який визначає, що правовстановлювальним є публічний реєстр, через внесення запису до якого відповідно до закону виникає, підлягає зміні, зупиненню, поновленню, припиненню право (обтяження, обмеження) не узгоджується з приписами ст. 11 проекту, відповідно до яких цивільні права та обов'язки виникають із правочинів, актів цивільного законодавства та інших юридичних фактів, а не з реєстраційних процедур як таких. Це створює ризики, за якими, зокрема, помилковий запис або несанкціоноване втручання в систему може бути витлумачено як законна підстава припинення реального права особи.

9. Частина 3 ст. 1923 проекту, якою передбачено застосування приписів «статей 1918–1921 цього Кодексу у випадках, коли право виникає без внесення запису до публічного реєстру», не забезпечує належної правової визначеності. Зазначене відсилочне положення має загальний характер і не розкриває особливостей співвідношення прав, що виникають поза реєстрацією, із правами, що набувають чинності внаслідок внесення запису до реєстру.

10. Положення про заборону посилалися на відсутність запису для сторони, яка зобов'язалася забезпечити публічність (ч. 2 ст. 1924 проекту) не враховує випадки об'єктивної неможливості виконання такого обов'язку (зокрема через дії або бездіяльність реєстратора або технічні збої); не визначає наслідків для третьої сторони, яка діяла добросовісно та покладалася на відсутність запису, що створює ризик щодо належного захисту прав та законних інтересів сторін правочину та третіх осіб.

11. Не зрозумілим виглядає співвідношення правовстановлювального та декларативного реєстру (ст. 1923 та ст. 1924 проекту) відносно чіткого розмежування правових наслідків, зокрема, у правовстановлювальному реєстрі право виникає через запис, а у декларативному існує незалежно від запису, але набуває протиставності. Крім того, проект не встановлює чітких критеріїв віднесення публічних реєстрів до відповідних категорій, що може ускладнити реалізацію відповідних приписів та створити можливості для їх неоднозначного тлумачення.

12. Запропоновані положення Глави 135 спрямовані на врегулювання інститутів реєстрації, забезпечувальних записів та застережень у публічному реєстрі та загалом формують нову комплексну модель публічності прав. Однак деякі її положення викликають зауваження, оскільки можуть ускладнити практичне застосування та призвести до правової невизначеності.

12.1. Положення Глави не узгоджуються між собою. Так, при розмежуванні забезпечувального запису (ст.ст. 1930–1932 проекту) та застереження (ст.ст. 1933–1936 проекту) за своєю правовою природою, їх юридичні наслідки значною мірою перетинаються. Зокрема, відповідно до ч. 3 ст. 1931 проекту забезпечувальний запис виключає можливість посилення на добросовісність, тоді як застереження про спір згідно з ч. 3 ст. 1935 проекту та загальними приписами ст. 1934 проекту також впливає на оцінювання добросовісності набувача. Крім того, застереження, яке визначається як суто інформаційний запис (ст. 1933 проекту), у подальших нормах (ст. 1934–1936 проекту) також набуває юридичного значення через вплив на оцінку добросовісності та, у певних випадках, на протиставність.

Разом з тим, ч. 3 ст. 1937 проекту допускає можливість одночасного застосування забезпечувального запису та застереження щодо одного й того самого юридичного факту, не визначаючи критеріїв їх розмежування чи пріоритетності.

12.2. Положення ч. 2 ст. 1931 проекту згідно із яким «якщо протягом строку чинності забезпечувального запису не зареєстровано право (обтяження, обмеження), для охорони якого його внесено, не внесено змін до відомостей публічного реєстру чи не виключено запис з публічного реєстру у випадках, встановлених законом, забезпечувальний запис не надає переваги у черговості (не змінює пріоритет), якщо іншого не встановлено законом» не узгоджується із ч. 2 ст. 1921 проекту, яка виходить із принципу визначення пріоритету за часом подання заяви.

12.3. Згідно з ч. 2 ст. 1932 проекту, якщо строк чинності забезпечувального запису не встановлено законом, він є чинним протягом строку, «необхідного для реєстрації права». Проте, формулювання «строк, необхідний для реєстрації» є суб'єктивним та таким, що не піддається точному обчисленню. Крім того, це не відповідає принципу визначеності через відсутність конкретних часових меж, які передбачені положеннями ЦК, зокрема у ст. ст. 269–271 проекту. Зазначимо й те, що відсутність чітко визначеного максимального строку чинності такого запису (наприклад, 30 чи 60 днів) дозволить безпідставно обмежувати права власника певного об'єкта протягом невизначеного часу.

12.4. Стаття 1935 проекту має назву «Застереженням про спір». Відповідно до її ч. 1, «якщо право (обтяження, обмеження) щодо об'єкта є предметом судового спору або іншого провадження, визначеного законом, заінтересована особа має право вимагати внесення до публічного реєстру застереження про спір». Однак, незрозуміло, як таке застереження співвідноситься із заходами забезпечення позову, передбачених, зокрема, у ЦПК (ст.ст. 149 та 150). На нашу думку, доцільно чітко розмежувати правову природу застереження та заходів забезпечення позову.

12.5. Механізми внесення застережень (ст.ст. 1935, 1936 проекту) не містять достатніх процесуальних гарантій від зловживань. Відсутність чітких критеріїв обґрунтованості вимог про внесення застереження, а також процедур

контролю за їх внесенням і строками дії, створює ризики використання цих інструментів для блокування цивільного обороту або тиску на учасників відносин. Крім того, ст. 1936 проекту, яка регулює можливість внесення до публічного реєстру застереження про забезпечення не узгоджується із ст. 1928 проекту, в якій визначений перелік записів, які можуть бути внесені до публічного реєстру, оскільки такого виду запису як «застереження про забезпечення» у цій статті не передбачено.

13. Перелік підстав для внесення змін до запису, передбачених у ст. 1938 проекту, є надмірно узагальненим і містить визначення (зокрема, «не відповідає правам... та іншим обставинам»), що створюють ризики їх довільного тлумачення. Крім цього, відсутність чітких критеріїв розмежування технічної помилки, істотної помилки та правової помилки запису створює можливість одночасного застосування як судового способу захисту прав, так і адміністративного шляхом внесення змін до публічного реєстру, що може негативно позначитися на належному забезпеченні цивільного обігу та захисту прав учасників цивільних відносин.

14. Положення ч. 1 ст. 1945 проекту, відповідно до якого технічна помилка у записі публічного реєстру підлягає виправленню та не впливає на протиставність і черговість (пріоритет) прав не враховує, зокрема, того, що формально «технічна» помилка (наприклад, у визначенні кадастрового номера земельної ділянки чи адреси об'єкта нерухомості) може мати істотне значення для ідентифікації об'єкта права та, відповідно, впливати на обсяг і зміст прав та їх пріоритет.

Крім того, проект не передбачає механізму повідомлення заінтересованих осіб про таке «технічне» виправлення, що може негативно позначитися на правах та законних інтересах таких осіб.

15. У ч. 2 ст. 1949 проекту визначено, що «шкоду, завдану внаслідок недостовірності відомостей публічного реєстру, згідно з приписами цього Кодексу відшкодовують особа, з вини якої допущено недостовірність, та/або суб'єкт ведення реєстру, якщо іншого не встановлено законом». Проте, на нашу думку, випадки, коли відповідальність за шкоду має нести суб'єкт ведення реєстру доцільно визначити безпосередньо у цій книзі.

Зауваження щодо Розділу XVIII «Перехідні положення»

У абз. 3 п. 1 Розділу XVIII «Перехідні положення» пропонується положення відповідно до якого «приписи цього Кодексу, які встановлюють *нові умови, гарантії, строки здійснення та захисту цивільних прав, поширюються також на правовідносини у судових справах, у яких на день набрання чинності цим Кодексом судом не ухвалено рішення по суті спору*».

Водночас згідно з ст. 58 Конституції України «закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи». Конституційний Суд України у своєму рішенні зазначив, що за загальновизнаним принципом права

закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі. Цей принцип закріплений у частині першій статті 58 Конституції України, за якою дію нормативно-правового акта в часі треба розуміти так, що *вона починається з моменту набрання цим актом чинності і припиняється з втратою ним чинності, тобто до події, факту застосовується той закон або інший нормативно-правовий акт, під час дії якого вони настали або мали місце* (абз. 2 п. 2 Рішення Конституційного Суду України від 09.02.1999 № 1-рп/99).

Сторони спору повинні мати можливість передбачити правові наслідки своїх дій та розраховувати на застосування законодавства, чинного на момент виникнення відповідних правовідносин. Натомість запропонована норма допускає зміну правил правового регулювання вже після виникнення спору та під час його судового розгляду. Зазначимо, що Конституційний Суд України наголосив, що юридичну визначеність слід розуміти через такі її складові елементи: чіткість, зрозумілість, однозначність норм права; *право особи у своїх діях розраховувати на розумну та передбачувану стабільність існуючого законодавства та можливість передбачати наслідки застосування норм права (легітимні очікування)* (абз. 5 пп. 3.2 п. 3 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України від 23.01.2020 № 1-р/2020). У іншому рішенні Конституційний Суд України передбачив, що «цей принцип закріплено на конституційному рівні (стаття 58 Конституції України), що є гарантією *стабільності суспільних відносин, у тому числі між державою і громадянином*. Він гарантує впевненість громадян у тому, що їхнє теперішнє становище не буде погіршено прийняттям нового закону чи іншого нормативно-правового акта» (п. 5.5 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України від 22.09.2005 № 5-рп/2005).

Зауваження щодо Розділу XIX «Прикінцевих положень» проекту

1. У «Прикінцевих положеннях» проекту пропонується внести змін до окремих законодавчих актів України у двох різних підпунктах п. 3. Зокрема, це стосується внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» (пп. пп. 35 та 139), Закону України «Про управління об'єктами державної власності» (пп. пп. 45 та 101). Вважаємо більш юридично коректним вносити запропоновані у проекті змін до вказаних законів у одному підпункті п. 3 «Прикінцевих положень».

2. Згідно з запропонованою редакцією абз. 2 ч. 4 ст. 8 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» державне майно передається Національній академії наук України на праві відання державним майном у безстрокове безоплатне користування без права зміни його форми власності та використовується відповідно до закону і Статуту Національної академії наук України. Водночас, відповідно до абз. 2 ч. 1 нової ст. 11⁹ Закону України «Про управління об'єктами державної власності» право відання державним майном Національної академії наук України, національних галузевих академій наук є

речовим правом володіти, користуватися і розпоряджатися майном, закріпленим державою, з обмеженням правоможності розпорядження щодо окремих видів майна за згодою власника у випадках, передбачених цим Законом, Законом України «Про особливості правового режиму діяльності Національної академії наук України, національних галузевих академій наук та статусу їх майнового комплексу», Законом України «Про науково-технічну діяльність» та іншими законами. Таким чином, зміст права відання державним майном у межах згаданих положень проекту є неузгодженим: у першому випадку воно фактично обмежується лише користуванням, тоді як у другому - включає право володіти, користуватися і розпоряджатися майном, що може ускладнити реалізацію відповідних приписів.

Крім того, у абз. 3 ч. 5 ст. 7 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (у редакції проекту) передбачено передачу в оренду державними та комунальними науковими установами майна, переданого їм на праві *узуфрукта державного або комунального майна* чи права відання державним майном, що не корелюється з абз. 2 ч. 1 ст. 8 цього ж Закону (у редакції проекту), де встановлюється, що майно, що становить матеріально-технічну базу державної наукової установи, передається такій установі на праві узуфрукта або праві відання державним майном або відповідно до Закону. Звертаємо увагу, що згідно з Законом України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» *узуфрукт державного майна, узуфрукт комунального майна* - право особистого безоплатного володіння і користування державним, комунальним майном, речове право (пп. пп. 9, 21 п. 6 ст. 17 Закону). Узуфрукт державного майна встановлюється рішенням уповноваженого органу управління на будь-які види рухомого або нерухомого майна (крім земельних ділянок), яке перебуває у власності держави, строком на п'ять років або безстроково (пп. 21 п. 6 ст. 17 Закону). Узуфрукт комунального майна встановлюється уповноваженим органом місцевого самоврядування на будь-які види рухомого або нерухомого майна (крім земельних ділянок), що перебуває у власності територіальної громади, строком на п'ять років або безстроково (пп. 9 п. 6 ст. 17 Закону).

3. У пп. 6 п. 3 розділу XIX «Прикінцеві положення» проекту пропонується внести зміни до Кодексу України з процедур банкрутства. Зауважимо, що згідно ч. 8 ст. 2 КУПБ «зміни до цього Кодексу можуть вноситися виключно законами про внесення змін до Кодексу України з процедур банкрутства».

4. Підпунктом 3 п. 4 «Прикінцевих положень» проекту передбачено обов'язок Кабінету Міністрів України інформувати Верховну Раду України про стан виконання цього Кодексу у порядку, визначеному Законом України «Про правотворчу діяльність». Водночас слід зауважити, що зазначений Закон відповідно до п. 1 його Прикінцевих положень набирає чинності з дня, наступного за днем опублікування, але вводиться в дію лише через один рік з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні,

в той час як «Цей Кодекс набирає чинності з 1 січня року, що слідує за роком опублікування цього Кодексу, крім пункту 4 цього розділу, який набирає чинності з дня, наступного за днем опублікування цього Кодексу» (п. 1 «Прикінцевих положень» проекту). У зв'язку з цим Закон України «Про правотворчу діяльність» може не вступити в дію на момент набрання чинності новим ЦК.

Керівник Головного управління

С. Тихонюк

Вик.: О. Куціпак, О. Гончаренко, Е. Вальковський, С. Коновалова, Я. Бережний, Н. Пархоменко, С. Гринько, А. Мусаєва, О. Макаренко, В. Грицак, К. Вербицький, Т. Макійчук, С. Бортнік, А. Мацюк, О. Стрельченко

